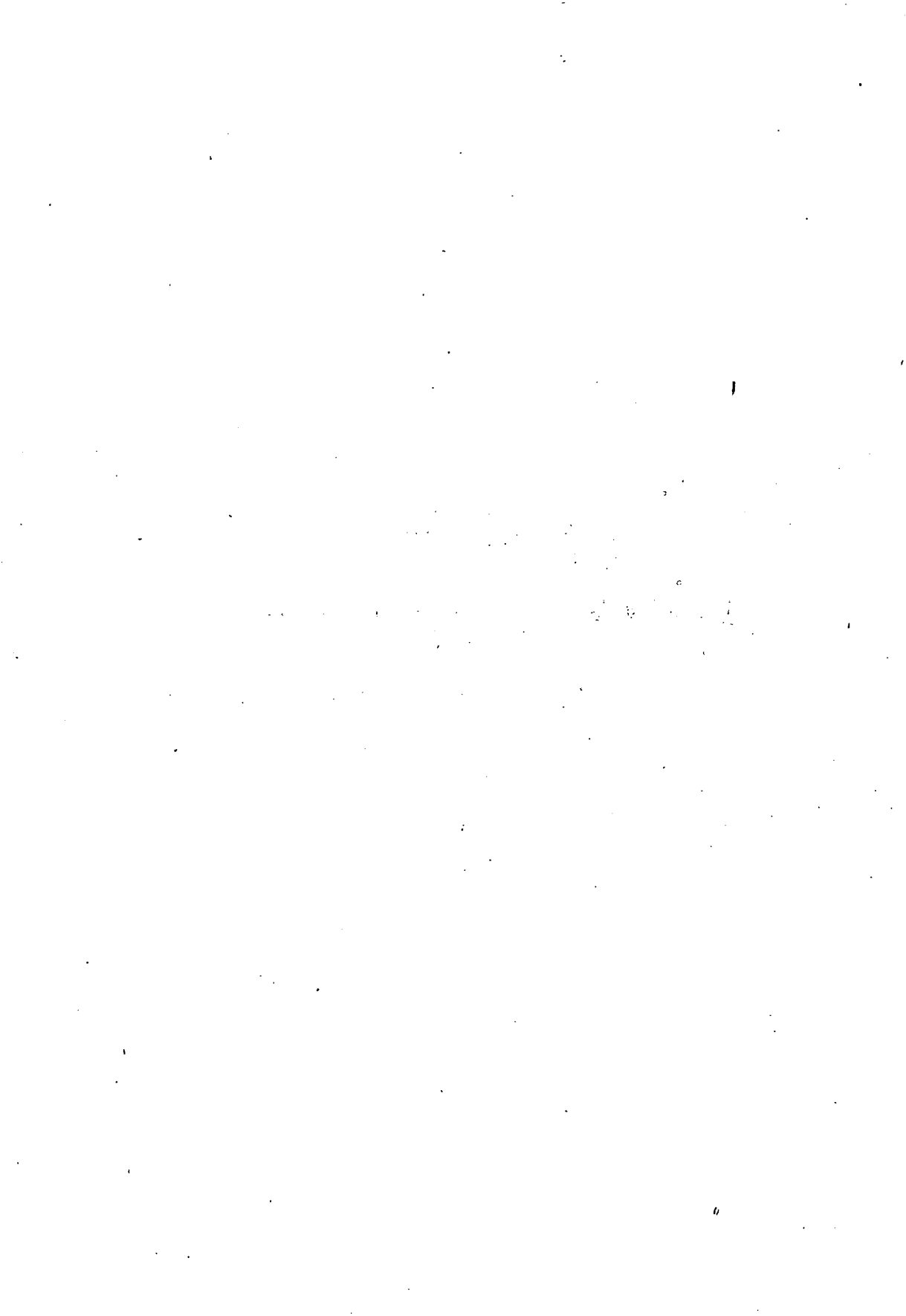

KOVÁCS JÁNOS

KOLBENHEYER E. G. ESZMEVILÁGA

Előszó.

A német irodalom utolsó három évtizede meglehetősen nagy gondot okoz az irodalomtörténészeknek. A jelszavaknak oly sokasága merült fel gyors egymásutánban, hogy nemcsak az olvasóközönség, de még a szakember is könnyen zavarba jön, ha egy új német író helyét kell kijelölnie az irodalomtörténetben. A múlt századok költői alkotásai a rájuk vonatkozó kritikákkal úgyszólván szerves egésszé olvadtak már össze, és, ha Lessing, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Novails stb. nevét halljuk, azonnal felmerül bennünk az írókkal együtt a velük kapcsolatban évtizedek folyamán elhangzott kritikákból kialakult általános vélemény is. Az ő helyüket már nem kell kijelölnünk a német irodalomtörténetben. Nevük és legtöbbször irányt mutató működésük elszakíthatatlanul egybefonódott a német szellem alakulásával. Fejlődést látunk, majdnem ok és okozati összefüggésben, ha végigtekintünk azoknak az íróknak a során, kik a német nyelv használhatóvá és használatossá tételétől, a különböző külföldi hatások és a változatos irodalmi divatokon át olyan távlatokat nyitottak a német irodalomnak, melyek egy Goethe számára sem bizonyultak szűknek.

A romantika ezerfelé ágazó vonalaiból lassan kialakul a realizmus irányzata és Stifter, Raabe, Fontane, C. F. Meyer után, külföldi minták nyomán lelkes hívekre talál a naturalizmus, majd az impresszionizmus is.

A világháború előtti évek szellemi vajúadásából is születik néhány író, kiknek a neve ma már általánosan ismert, de eltekintve néhány, többnyire tisztázatlan jelentésű címszótól, mint *Expressionismus*, *neue Sachlichkeit* és *volkhafter Dichtung*, nem tudunk teljes határozottsággal egy uralkodó irányra, hanem csak uralkodó irányzatokra rámutatni. Ugyanazt az írókat a különböző felfogású kritikusok más és más csoportokkal kap-

csolatban említik, és maguk az írók is gyakran változtatják, fejlődésükből kifolyólag, irodalmi nézeteiket. Világos tehát, hogy a nagy szintézis ideje még nem érkezett el és valószínűleg csak rövid életű sikernek örvendhetne az olyan munka, amely kellő történeti távlat nélkül a mai német írókat végérvényesen rendszerezni óhajtaná, ismertetés helyett. Célunk jelen munkával is csak az, hogy a mai német irodalom egy művelőjének lehetőség szerinti tárgyilagos és hű képét adjuk. Azt óhajtánók, hogy az ő írói arculatából majdan a távolabb állók kikereshessék azokat a vonásokat, melyek a kor legtöbb írójánál fellelhetők és így áttekinthetővé és rendszerbefoglalhatóvá legyen ezen, a kortársak számára egyelőre ezerarcú irodalmi szakasz is. A rendszer csak a közepesek és még kisebbek számára jelenti majd a véget, de az igaziaknak méltó helyet mutat a német Parnasszuson.

Életrajz.

Kolbenheyer Erwin Guido¹ ősei révén nagyon közel áll a magyar földhöz és a magyarsághoz. A család Sziléziából vándorolt be a Szepességbe és itt csakhamar gyökeret is vert. Költőnk apai nagyatyja, Kolbenheyer Móric (1816—84) Bielitzben született, de iskoláit már Eperjesen és Késmárkon végezte. Mint evangélikus lelkész működött több felvidéki községben. Legjelentősebb azonban soproni munkássága, ahol az evangélikus tanítóképzőintézet megalapítása körül szerzett nagy érdemeket:² Izzó magyar érzelmei a szabadságharc után kilenc hónapra börtönbe is juttatták. Közérdekű tevékenysége mellett mindig szívügye volt az irodalom. Szepességi mivoltából fakadó különleges hivatását helyesen értelmezve, állandó törekvése volt a magyar és német szellemi kapcsolatok oly irányú fejlesztése, melyben a magyar szellem termékei is az őket megillető méltatásra találnak. E célját elérendő, németre fordított több magyar költői és irodalomtörténeti munkát.

¹ *Heintze—Cascorbi*: Die deutschen Familiennamen: Kolbenhauer > Kolbenheyer.

² A német irodalomtörténészek magát az alapítást tudajdonítják neki, tévesen.

Különösen nevezetes Arany János Toldi-jának a fordítása (1855), melyet elküldött véleményezés végett Friedrich Hebbelnek, kivel 1851 óta levelezésben állott.³ Főként az érdekelté Kolbenheyer Móricot, hogy vajjon ez a magyar költemény Fr. Hebbel véleménye szerint méltó-e arra, hogy a német irodalomba is bevonuljon. Hebbel válasza igenlő volt: „Ich glaube Ihre Frage unbedingt bejahen zu dürfen, denn... (das Gedicht) ist in der Ausführung höchst eigentümlich und macht den Leser rascher und lebendiger mit den ungarischen Grund- und Urzuständen vertraut, als manches geschichtliche Buch.“

Hebbel szerint maga a fordítás is jól sikerült,⁴ pedig figyelembe kell vennünk, hogy Kolbenheyer Móric a magyar népies irodalom remekét szóltatta meg németül.

A német ősök és a magyar jelen közötti közvetítés vágya vezette akkor is, mikor Toldy Ferenc: A középkori magyar irodalom története c. munkáját fordította németre 1865-ben. Ez az emelkedett cél világosan kitűnik a mű előszavából; azért fordította le Toldy irodalomtörténetét, mert maguk a legkiválóbb német munkák is a magyar irodalomról „...entweder völlig schweigen, oder doch fast nur Fehlerhaftes bringen.“

Ha kérdezzük, honnét e német ősöktől származó evangélikus lelkész izzó és okos magyarsága, akkor válaszként két körülményre gondolhatunk: a magyar föld erejére és Kolbenheyer feleségére, ki magyar nemesi családból származott. Ebből a házasságból született költőnk atyja, Kolbenheyer Ferenc, ki Budapesten a kultuszminisztérium szolgálatában állott, mint építész.

A Kolbenheyer-család ezen ágának beolvadása itt el is akad. Kolbenheyer Ferenc Karlsbadból hozott magának feleséget, aki Budapesten, 1878. december 30-án egy fiúnak adott életét; ez a fiú Kolbenheyer Erwin Guido.

A gyermek élete már külső körülményeiben is a Kolbenheyer-család eddigi életfolyásának visszafordítása. A sziléziai ősök eljutottak a magyar föld fővárosáig. Erwin Guido útja Budapesten kezdődött és Karlsbad, Wien, Tübingenen át a bá-

³ *Loeffer, L.*: Fr. Hebbel an M. Kolbenheyer. Euphorion Bd 5., (1898) 724. l.

⁴ „Sie empfiehlt sich durch Energie des Ausdrucks und Wohlklang des Verses von selbst“ *Loeffer*: i. h.

gor főváros szomszédságába vezet, ami a magyarsággal való teljes szakítást jelenti.

Erwin Guido születése után két évvel atyja meghalt; özvegyen hagyta feleségét az idegen világban akkor, mikor az a második gyermeket, egy lányt hordott a szíve alatt. A fiatal özvegy visszatért szülővárosába, Karlsbadba, ahol költőnk gyermekévei is elteltek. Karlsbad minden esztendőben visszahívja Kolbenheyert azóta is. A gyógyító erejű források titokzatos örvénylése a természet mélységeivel szemben csodálattal vegyes tisztelettel tölti el már a fiatal gyermeket annál is inkább, mert ő maga gyengé testalkatú volt és, mint önéletrajzi vázlatában írja, az elemi iskolából majdnem minden gyermekbetegséget hazahurcolt.

Nem egyszer a halál öleléséből ragadta ki a gondos anyai ápolás. Ez az anya természetszerűleg mély nyomokat hagyott a gyermek lelkében és ez élményeknek nem kis részük lehet abban, hogy Kolbenheyer költői alkotásaiban csupa kötelességtudó és gyermekeiért rajongó anyát találunk. *Rorate Coeli* c. novellájában így ír egy anyáról, kiben nem nehéz felismerni az ő saját édesanyját: „Die Mutter des kleinen Jungen war im tiefsten Wesen eine muntere, lebensvolle Frau, deren offener Güte das Haus hätte mit Freude füllen können, aber sie trug schwarze Kleidung und stand oft in bitteren Tränen vor dem Bilde des Gatten.“ (38. l.) Ugyanilyen gyengéden ír anyjáról az *Ölberg, Krippe und Kerzenschein, Weihnacht eines Sonderlings, Cornelius Perzian besucht seine Jugend* c. novelláiban. Érdekes, hogy a későbbi, hosszabb lélekzetű költői alkotásokban ennek az anyának az alakja a feleségével olvad össze.

A gyermek Erwin Guido idegenül állt szemben iskolatársáival, kiket nap-nap után apjukkal láthatott. Az ő atyja pedig már rég meghalt, s csak azt tudta róla, amit anyja mesélt neki esténként a magyar főváros kiváló építészéről. És a meghalt mégis oly közel került így hozzájuk, hogy: „... weder die Mutter, noch die beiden Kinder zweifelten nur einen Augenblick daran, daß der Vater mit ihnen sei und alles um sie wisse.“ (*Rorate Coeli*, 38. l.)

Tizennégy éves volt, mikor Égerbe került a gimnáziumba. A nyomasztó megkötöttségek közepette csak a természettudományi tárgyak jelentettek számára némi megkönnyebbülést.

Pedig ő szabadon, saját elgondolásai szerint szeretett volna tanulni. Regényalakjai is mind szabadságra, kötetlenségre töreksenek. Talán épp a kényszer e napjaira gondol vissza a költő, mikor ifjúkori drámája elején e sorokat írja:

Wo Särge stehen, Litanein murmeln,
Dort taugt der frei Himmelsodem nicht.

(Giordano Bruno: Vorspiel).

De a szabadság ideje még soká nem érkezett el. A gimnázium után következett a katonaság. („Dann folgte neuer Zwang und innere Leere: das Freiwilligerjahr.“ Autobiographische Skizze.) Ez az év kevés, költői újraátélésre alkalmas nyomot hagyhatott a lelkében, mert írásaiban, az említetten kívül, sehol nem emlékszik meg róla.

1900-ban érkezett el álmainak kapujába. Ekkor iratkozott be a bécsi egyetemre, hogy nem a diploma kedvéért, nem kenyérkereső foglalkozást tanulandó, hanem kénye-kedve szerint foglalkozzék tudományokkal. Hogy mit jelentett számára Bécs, ahol álmai megvalósulásának szele először csapta meg, azt egy későbbi költeményéből érezhetjük át igazán:

Meine Jugend war an dir erglüht
Wien, du tausendhaft verkannte, leise
Wehmutvolle Stadt, die heimlich weise
Vor den klugberühmten Städten blüht... (Wien.)

(Das Innere Reich. Mai, 1938.)

Ezeknek az éveknek szenteli egyik legmeggrázóbb regényét, a *Montsalvasch*-t. Tanulmányait kezdettől fogva céltudatos, a dolgok igaz megismerésére irányuló munka, a benső szabadság megszerzésére erőt adó ismeretért folytatott lankadatlan küzdelem jellemzik.

Bölcséleti, lélektani és állattani tanulmányokkal foglalkozott. Professzora, Adolf Stöhr, maga mellé vette asszisztensnek. 1904-ben már megszerezte a doctor philosophiae címet is a kísérleti lélektan köréből írt értekezésével. De nem aludt benne a költő sem; 1903-ban befejezte első drámáját, a *Giordano Bruno*-t, melynek prágai bemutatóját a klerikális cen-

zura megakadályozta.⁵ Így tehát nem kaphatta meg a költő a közönség köréből azt a visszhangot, melyre Kolbenheyer szerint minden alkotó művésznak szüksége van. Élénken érdeklődött a képzőművészetek iránt is. A festőiskolában ismerkedett meg egy bécsi tanár leányával, kit 1906-ban feleségül vett.

Természettudományi kutatásai terelték figyelmét Giordano Brunora, majd Spinozára és így alakult ki benne az első dráma után az első regény eszméje. Festészeti tanulmányai nagy érdeklődést keltettek benne Rembrandt iránt és felesége társaságában megtett németalföldi kirándulása után nem soká késett a regény, *Amor Dei*, melyben egymás mellett szerepel a két magáramaradt lángész: Spinoza és Rembrandt. A Kolbenheyer-i költészet fő-eleme, a meg nem értett, az emberiségért küzdő és az önmegtágadásig eszméinek élő ember ábrázolása most már egész világosan kitűnik. A hősök vágya mögül nem nehéz kiérezni az elhivatottsága tudatában, népéért dolgozó költő vivódásait. A művek ismerete alapján igazat kell adnunk *A. Rosenbergnak*, ki a *Mythus*-ban így ír Kolbenheyerről: „Glaubt jemand etwa, eine Kolbenheyer hätte sein großes Werk aus artistischem Wohlgefallen heraus geschrieben und nicht, weil er selbst ein einsamer Sehnsüchtiger ist.“

Regények és novellák sora jelzi Kolbenheyer állandó munkásságát. 1914-ig Bécs elővárosaiban, Döblingben, majd Sieveringben lakott feleségével és két kislányával. A háború őt is kiközöktette elmerültségéből. Frontszolgálatra alkalmatlan lévén, egy Linz melletti fogolytáborban működött,⁶ mint állományvezető. 1917-ben jelent meg *Paracelsus-trilógiájának* első kötete, melyet különben már a háború kitörése előtt befejezett, s ezzel évekkel előre kijelölte írói programját. A trilógia utolsó kötete 1923-ban készült el, de a költő ekkor már nem Bécs mellett, hanem Tübingenben lakott, hova 1919-ben telepedett át. Az itt töltött idő a legtermékenyebb kor Kolbenheyer életében.

⁵ C. Wandrey: Kolbenheyer der Dichter und Philosoph. *E. G. Kolbenheyer*: Cornelius Perzian: er war mit seinen Zensuren ins Gedränge geraten. (22. l.) *E. G. Kolbenheyer*: Zur Zensurfrage. (Stimmen 1929. 156. l.)

⁶ „... (er) hatte dabei das Eigenste verloren: die Möglichkeit zu schaffen und so eine Rechtfertigung seines Lebens zu finden.“ (Rickert festő a *Wassili heilt seinen Herrn* c. novellában 58. l.)

1925-ben megjelent filozófiai főműve, a *Bauhütte, Elemente einer Metaphysik der Gegenwart*. Bizonyos összegezésre való vágy tölti el a költőt. A történeti művek sora hosszú időre meg is szakad és előtérbe kerülnek a modern tárgyú munkák, főként a drámák. Átdolgozza az ifjúkori *Giordano Bruno*-tragédiát is. Színpadi műveinek legnagyobb részét a düsseldorfi színház mutatta be először, közülük egyet, a *Jagt ihn, ein Mensch* c.-t Gelsenkirchenben. Most már nem hiányzik az elismerés sem a költő munkássága számára. A tübingai egyetem díszdoktorává avatja, megkapja az ezüst Wartburg-díjat, a cseh állami díjat, majd a Goethe-díj és München város díja gazdagítják Kolbenheyer babérkoszorúját. Elvi okokból H. Hesse, E. Strunz és W. Schäfferrel együtt kilépett a művészakadémia irodalmi tagozatából; később a német költők akadémiájának szenátora lett. H. Stehrrel elvállalja a szudétavidéki német irodalom fejlesztésére kiírt irodalmi díj döntőbírói méltóságát, a müncheni egyetemen működő román-német kultúr-társaság elnökévé választották, előadásokra hívták meg többek között szülővárosába, Budapestre is és állandóan hallatja szavát az irodalom és a német nép súlyos kérdéseivel kapcsolatban.

Közben, még 1932-ben lakóhelyét a München melletti Solln-ba tette át és azóta ott írja az egész német nép érdeklődésére számot tartó műveit az immáron életének hatvanadik évét is betöltött költő és filozófus.

Alapvetés.

Függetlenül a formától, Kolbenheyer-nél a művek két nagy csoportját különböztethetjük meg, mely két csoportot egy még magasabb egységbe zár a főprobléma állandósága. A két csoport: a történeti és a modern művek csoportja. A főprobléma: a lángész és általában az egyén sorsa a közösségen belül.

Hogy ez a felosztás indokoltnak lássék, ahhoz szükséges Kolbenheyer művészeti és irodalmi felfogásának ismerete.

Kolbenheyer a *Bauhütte*-ben szembeszáll azzal a felfogással, mely szerint anyagi jólét, nyugalom és kiegyensúlyozott-

ság termeli ki azokat az energiatöbbleteket, melyeket egy nép, kiváló egyénein keresztül művészi alkotások céljaira fordíthat. E felfogás ugyanis kizárja annak a lehetőségét, hogy egy anyagi természetű gondokkal küzdő, esetleg belső, konszolidációs munkával elfoglalt nép, jelentős művészi alkotásokat hozhasson létre. Kolbenheyer szerint, a művészi alkotás független a nép anyagi helyzetétől, de a legszorosabb kapcsolatban van a nép biológiai fejlettségi állapotával. A fejlődés, és ez nem mindig tökéletesedés, szolgálatában áll az emberiség, a nép, a művészet és az irodalom is. Az írók maguk pedig nem levezető csatornái egy, a jólét következtében felhalmozódott energiatöbbletnek, hanem, mint a nép testének legfinomabb és legérzékenyebb szervei, előre jelzik és előre igyekeznek megoldani azokat a nagy feladatokat, melyek valamely újabb alkalmazkodási kényszer folytán, a népre várnak.

Leszámol Kolbenheyer az esztéticizmussal⁷ is, melyről azt állítja, hogy „Form scheint ihm Wesen und der Stil ist ihm der Mensch“: Elismeri ugyan ő is a forma fontosságát, valamint azt is, hogy a szép forma önmagában is leköthet, de mindez még nem költészet. Költészetről csak akkor lehet szó, ha „dem bedeutenden Inhalte eine beherrschte Form entspricht.“ (u.o.) Ezzel Kolbenheyer valójában nem megy túl a klasszikus felfogáson.

A költői alkotásnak nemcsak a tartalmát, hanem a formáját is biológiai kényszer határozza meg. Különösen világos ez Kolbenheyer szerint a német regény fejlődésénél, hol a korát messze megelőző Goethe után G. Kellernek és W. Raabének kellett eljőnnie az igazi német regény életrehívására. *Wie wurde der deutsche Roman Dichtung* c. 1937-ben megjelent értekezésében így ír a német irodalom e fontos mozzanatáról: „Keller und Raabe sind die ersten nicht nur versuchenden, sondern meisterlichen Organisten jenes gewaltigen Spielwerkes, dessen Register in das charaktereigentümliche Innenleben des Menschen greifen.“ De ők még csak a tartalomig jutottak el és nem tudtak megbirkózni az új forma nehézségeivel. Megoldást itt csak a naturalizmus hozott, midőn a formát az anyagtól tette függővé. A német regénynek a többi európai népek iro-

⁷ E. G. Kolbenheyer: *Unser Befreiungskampf und die deutsche Dichtung*.

dalmához képest késői kialakulása azzal magyarázható, hogy eladdig a német nép életani fejlettsége nem érte el azt a fokot, melyen a regényköltészet egy nép számára életszükségletté válik. Ennek megfelelően, a költő nem a semmiből alkot „Kraftgenie“ módjára, hanem a kor kényszerítő nyomása alatt, s a kor igényeit kielégítendő.

Kolbenheyer világosan meg is mondja műveinek célját: „... das weltanschauliche Gewissen zu beleben, das in den letzten Jahrzehnten der weißen Menschheit unter sekundären Beruhigungen eingeschlummert ist.“ (*Bauhütte. VIII.*) Az a körülmény, hogy az emberek metafizikai ösztöne hosszú éveken át kielégítetlen maradt, azt eredményezte, hogy a legtöbb emberben bizonyos felelőtlenség alakult ki a metafizikai ösztönnel szemben és sokan azt hiszik, hogy világnézet nélkül is boldogulhatnak.

Kolbenheyer két vonalon kísérte meg a világnézeti problémák megoldását, vagy legalább is a megoldás útjának kijelölését. A történeti regényekben és drámákban a német mult világnézeti elemeit igyekezett a ma német embere számára érthetővé és átélhetővé tenni, a modern művekben pedig a jelen világnézeti problémáit tárgyalja. (*Bauhütte* u. o.) Ezzel a tárgyválasztással már eleve le kellett mondania a könnyű sikerről, mert világos, hogy napjaink inkább üdülést és szórakozást kereső embereinek igen csekély része fogja végigkísérni akár *G. Bruno*, akár *Spinoza* vagy *J. Böhme* okoskodásait a világ végtelenségéről és az Isten és a világ egybefonódásáról.

E hősök említésénél azonnal szembetűnik, hogy Kolbenheyer a romantika örökségét folytatja, mikor a német misztika és különösen, mikor *J. Böhme* felé fordul, kit *Tieck* és *Novalis* fedeztek fel.

Kolbenheyer nem is akar gyors közönség-sikereket. Ő segíteni akar írásaival azoknak, kik metafizikai problémák iránt érdeklődnek, tehát azokkal küszködnek. A segítség nem indulhat ki a jelenből, hol e kérdés válságát éljük, hanem csak a multból. „Der Leser muß in jene vergangenen Welten versinken können und dann aus Ihnen erleben, ohne daß er ihrer Ferne gewahr wird.“ (*Wie wurde der deutsche Roman. 13. o.*) Vigyázzunk, hogy Kolbenheyer e fogalmazása félre ne vezessen bennünket; ő nem azt akarja, hogy az olvasó a multból vett

analógiák alapján keressen megoldást a jelen problémái számára, hanem célja, mint azt később meg is mondja: „die Kunst der Lebensepochen der Volkswerdung so unmittelbar zur Wirkung zu bringen, daß der Leser sein eigenes Volk in seinen Lebenstiefen zu erleben vermag.“ (u. o. 14. o.) Az olvasót tehát az elmerülésben akarja segíteni. Ehhez szükséges, hogy először maga a költő jusson el addig a pontig, honnét szerinte, a német nép metafizikai problémáinak fejlődése áttekinthető és a német nép szellemi arculatának alakulása érthetővé válik.

Kolbenheyer első ilyen tárgyú művei nem német gondolkodókról szólnak: az első dráma Giordano Brunoról, kinek csak az anyja volt német, az első történeti regény Spinozáról, a zsidó filozófusról. Tehát feltehető, hogy Kolbenheyerben csak később alakult ki az a célkitűzés, hogy a sajátos német metafizikát fejlődése egyes mozzanataiban örökítse meg. Így csakhamar a reformáció korának nagyhírű vándororvosára, Theophrastus Paracelsusra terelődött a figyelme, kiben az igaz ismeretért küzdő, de népi kapcsolatait soha el nem szakító német orvost és filozófust igyekezett megrajzolni. Hogy mennyire Paracelsust tartja maga Kolbenheyer is a történeti regényciklus legkiemelkedőbb alakjának, azt büszkén mutatják a Trilogia zárószavai: *Ecce ingenium teutonicum.*

E munka folyamán, Kolbenheyer saját bevallása szerint, igen nagy nehézségeket okozott neki a kor nyelvkincsébe és kifejezésmódjába való beleélés és így nem is tudta egyszerre ezt a nagy lépést visszafelé megtenni, hanem egyelőre egy közelebbi fokon kényszerült megállni. Így előzte meg a *Meister Joachim Pausewang* (1910) a Paracelsust, melynek első kötete noha már előbb készen volt, csak 1917-ben jelent meg. A harmadik kötet pedig 1926-ban került a közönség kezébe. Időközben a költő alig foglalkozott más tárggyal.

Ezután újra munkához fogott, átdolgozta ifjúkori Giordano Bruno-drámáját és 1929-ben *Heroische Leidenschaften* címen adta ki. Zárószóként *Unterhaltung mit Freunden der Literatur über Heroische Leidenschaften* c. értekezésében visszapillantást vet a drámára és így ír: „Die Tragödie des Nola-ners begleitet mich seit 25 Jahren.“ Különösen azért érdekelte ez a tárgy, mert Giordano Bruno előfutárai, Cusanus és Kopernikus is német vérűek (deutschen Blutes) voltak és így Gior-

dano Bruno is, kinek ugyan csak az anyja volt német, Kolbenheyer szerint természetszerűleg, oly irányban keresett megoldást problémáira, mint az említett előfutárok és német misztikusok.

A darab szcenikai újításai, a hatástkeltő eszközök teljes mellőzése, mind Kolbenheyer célját szolgálják: a német színpadot visszavezetni az igazi színpadművészethez, a német színeszt a ráerőszakolt marionettszereptől megszabadítani és ismét a költő interpretálójává tenni.

A történeti regények sora most egy időre lezárul és a költő most a német egység gondolata, az egységes birodalom eszméje számára keres a német multban ősokeket. Így születik meg *Gregor und Heinrich* c. (1934) megrázó drámája, melyben az ismert Canossa-járásban aratott pápai diadalt majdnem teljesen kiegyenlíti a pápa bizonytalansága a győzelem után: „Wo ist deines Wesens Grund, Herr, daß ich sehe und wisse, ob ich lebe von dir.“ (Gregor) A római egyház és az Alpoktól északra lakó fajta ellentéte állandóan újra kísért Kolbenheyer-nél. Ez az ellentét uralkodik a Paracelsus óta eltelt tíz esztendő egyetlen történelmi regényén is, az 1938-ban megjelent „*Das gottgelobte Herz*“-en. Most már nyugodtan mondhatjuk, hogy a kör bezárul. E regény ugyanis oly mélységekig hatol vissza, melyen túl már bizonytalanná válik a költő és a tudós lépése egyaránt. A német misztikát, Meister Eckhartot és a körötte zajló világot, a harcokat Róma ellen és a német egységért, a németiség felekezeten túli összetartozásának gondolatát igyekszik a költő élményközelségbe hozni. E történeti művek adják meg az első vezérfonalat Kolbenheyer összmunkásságának áttekintéséhez. A második fonal a modern tárgyú művek sorozata.

Ilyeneket már írói működésének első éveiben is írt, sőt akkor írta az egyik legmélyebben járót, a *Montsalvasch*-t.

Az individualizmus jegyében induló regény konkluziója ismét csak visszavezet a biológizmus mély gondolatainak közvetlen szomszédságába; mert a lét értékét mi adja meg?: „Seinen Anteil an der Entwicklung gewinnen.“ (256. old.) E regény után kb. tizenöt évig nem írt Kolbenheyer nagyobb terjedelmű, modern tárgyú munkát. A történeti művek írása teljesen lefoglalja a költőt és ehhez járult még a háború okozta lelki meg-

rázkódtatás is. A kisebb terjedelmű munkák közt sok visszaemlékezésszerű írás és a saját gyermekeivel foglalkozó novella a legjelentősebbek. 1927-ben jelent meg *Das Lächeln der Penaten* c. regénye, egy művészcsalád életének mélyen átértett leírása.

A modern kor zenésze után sor kerül a modern filozófusra is a *Begegnung in dem Riesengebirge* c. 1932-ben megjelent novellában. Rövid néhány oldalon, mesteri kézzel az élet és az emberi lélek oly mélységeit tárja elénk a költő, hogy megrendülve tesszük le a könyvet.

Így kerül sorra többi modern művében a Bildungsphilister (*Reps*), és a feltaláló is. *Die Brücke, Jagt ihn, ein Mensch, Das Gesetz in Dir* az ilyen tárgyú drámai alkotások. A színpadon közülök különösen a *Brücke* c. nagyon hatásos. A többiek drámai szempontból nem egészen kifogástalanok, de Kolbenheynél nem is a színpadi hatás a cél. Tanítás és segíteni-akarás vezeti a költő tollát a modern művekben is. Közben több verskötet is került a közönség kezébe, telve Kolbenheyer gondolati lírájának gyöngyeivel. Ezek közül is kiemelkedik az 1929-ben megjelent *Lyrisches Brevier*. A költői alkotások mellett számos kisebb munkában igyekszik Kolbenheyer a régi fogalmaknak új jelentést adni, a mai német élet jelenségeit és lehetőségeit biológiailag áttekinteni. Ezek mind a modern művekhez számíthatók, de nem költői munkák, hanem inkább felvilágosító célzatú propagandáírások.

Így tehát áttekintettük Kolbenheyer írói munkáit az ön-maga által kijelölt két vonal szem előtt tartásával. Ha közelebb akarunk kerülni írónkhoz, akkor ez természetesen nagyon kevés.

Jobban el kell merülnünk Kolbenheyer műveiben. Szempontjainkat, azt hiszem, Kolbenheyer szellemében választom meg, ha tárgyalásaink folyamán a mai emberi közösség legkisebb egységét, a családot, majd az ezekből összetevődő népet, a nép kiváló egyedeit, s végül a nagy egyének célját vizsgáljuk Kolbenheyer költészetének tükrében.

A család.

Glaub' deine Väter, sie litten wie du.

(Kolbenheyer: Ewiger Trost.)

A biologizmus szempontjából nézve — és Kolbenheyer mindent így vizsgál, — az életben minden szükségképen történik, minden szükségképen alakul ki. De ez a szükségképeniség nem törvényt, vagy ehhez hasonlót jelent, hanem biológiai kényszerít. Mi kényszeríthet és mire kényszeríthet? Ami kényszerít, az nem más, mint maga az élő plazma, melyből minden lett és amely mindenben tovább él, illetve amelyért minden él. Így a felelet második kérdésünkre már szinte adva van: az életre lehet kényszeríteni, még pedig az életre, mint a plazma egyetlen céljára. A plazma élni akar, a plazma élni fog minden akadály ellenére is. A plazma az idők folyamán olyan alkalmazkodási kényszerek elé került, melyekkel szemben mint egység nem állhatott meg, tehát kénytelen volt osztódni, fennmaradása érdekében. Az osztódásnak jelenlegi legvégső eleme az egyén, ki önmagában hajtja végre az alkalmazkodás ráeső részét és így az egyének alkalmazkodásának összetevődéséből biztosítva van a plazma élete. „Das Individuum hat metaphysisch nur einen Sinn und Zweck, und dieser beruht auf seiner Bedeutung als Funktionsexponent der plasmatischen Anpassung im Wechsel der geologisch-kosmischen Konstitution des Plasma.“ (Báuhütte. 424. o.) Mivel az emberi plazma ma már típusokká differenciálódott, világos, hogy tipikus működésre alkalmas egyénekre van szüksége saját fennmaradásának biztosítására. Az egyén élete folyamán egyre jobban beleéli magát különleges feladatkörébe és közben egyre tudatosabbá lesz benne, hogy ő bizonyos egyénfeletti individuációk tevékeny exponense. Az egyénfeletti legkisebb funkcióegység pedig a család. Ezen belül működik az egyén, nem mint öncél, hanem mint egy jól szervezett egyénfeletti biológiai egység exponense, mely nagyobb egység viszont saját képességei szerint szolgálja a plazma fennmaradását. Így a család sem más, mint a plazmának egy, az új alkalmazkodási kényszerrel szemben megnyilvánult és kialakult alkalmazkodási formája. A családba helyezett egyén önmagán éli át azokat az egyénfeletti

konfliktusokat, melyeknek harmónikus megoldása a plazma életének fennmaradását szolgálja. Mivel a megoldás nem mindig sikerül olyan formában, mint azt az egyén szeretné, a ki nem egyensúlyozott egyén kénytelen megkísérelni nyugalmi helyzetének helyreállítását. Így jön létre Kolbenheyer szerint a vallás, a metafizika, így a művészet. Ezek szabadítják meg az embert attól, hogy a megoldatlan egyénfeletti konfliktusok terhét állandóan magával kelljen hurcolnia. (Az ilyen konfliktusok átélésére, tehát vallásra, metafizikára és élő művészetre is csak olyan nép alkalmas, mely még érintetlen plazmarészekkel rendelkezik.) Az egyénfeletti konfliktusokat átélő egyén, a plazma jelenlegi állapotában a családban él. Így megértéséhez szükséges a család biológiai jelentőségének ismerete.

Kolbenheyer szerint a családot és a házasságot vizsgálták már erkölcsi, jogi, gazdasági stb. szempontok alapján, csak éppen a legtermészetesebb, a biológiai szempont szerint nem. Mégpedig azért nem, mert az egyén költött nagyságától leigázva, nem tudták megérteni, hogy az egyén sem pszichikai, sem physiológiai szempontból nem tekinthető metafizikailag zárt egységnek, hanem csak különböző, egyénfeletti jellegű egységek exponensének. A pozitívizmus hívei könnyen elintézték a család és a házasság problémáját, mondván, hogy a házasság intézmény, a család pedig az ősbib párból alakult ki, miként a családokból még később a társadalom. De az újabb kutatások megállapították, hogy a közösségi élet legprimitívebb formája nem is a pár, nem is a család, hanem a horda. A biologizmus alapján már a horda is csak mint egyénfeletti egység fogható fel, mely egység a plazma akkori fejlettségi állapotában alkalmas volt arra, hogy a plazma fennmaradását biztosítsa. Ha tehát később mégis családok alakultak, annak az a magyarázata, hogy a plazma olyan újabb alkalmazkodási kényszerek elé került, melyeknek a régi formában nem tudott megfelelni és így, mint újabb alkalmazkodási reakció, kialakult a család. A családdal szemben a horda olyan biológiai és metafizikai egységnek tekintendő, mely már nem rendelkezik további alkalmazkodásra képes plazmával. Az emberi plazma csak polityp individuációkban tud már fennmaradni, ezek kialakulása pedig csak a családon belül lehetséges. „In Ehe, Familie ist also eine biologische Reaktionsform

des menschlichen Plasma geänderten inneren und äußeren Verhältnissen gegenüber zu erblicken.“ (Bauhütte. 378. o.) Így kellett a plazmának alakulnia, mert csak ebben a formában és a családokat összefogó törzsi együttélés védelmében volt lehetséges az utódok felnevelése.

Ennek alapján már meg tudjuk okolni, miért foglalkoztak annyit a házassággal és családdal vallási és jogi szempontból, miért védik mindezek, mondhatni ösztönösen, a házasságot. „Deshalb, weil menschliche Paarung jenseits des Hordenstadiums nicht mehr biologische Zeugung schlechthin ist, sondern einem spezifischen Reaktionskomplexe angehört, der über die biologische Zeugung hinausgehend, eine überindividuelle Funktionseinheit bildet.“ (Bauhütte 380. o.) Ennek az egységnek a jelenlegi kiteljesedése az egynejűség. A polityp individuációkban élő plazmának fennmaradását nem biztosíthatja már a diffúz, csak a létét biztosító nemzés. Ennek a lehetőségét a házastárs-választás van hivatva biztosítani. A választó ösztön működésére vezethető vissza a társadalmi osztálynak megfelelő házastárs keresése, ebben keresendő az emberi szerelemnek oka és magva is.

Szerelemről csak ott beszélhetünk, ahol az ösztönöknek megfelelő választás alapján jön létre a házasság. Ezek az ösztönök két irányúak: fajfenntartók és kiválasztók; így e két irány között kell az egyénnek áthidalást keresnie a plazma fennmaradásának érdekében. E nagy feladat természetesen nagy konfliktusokat okoz az egyén életében. A megoldás felé vezető úton éppen a szerelem érzése a legfőbb tájékoztató. Látjuk, hogy míg pl. Schopenhauernél az egyén semmisége és a szerelem jelentéktelensége következik a faj irányító hatásából, addig egy fél századdal később, az ugyancsak a faji kötöttség alapján álló Kolbenheyernél a szerelem, az egyén életének legfontosabb pillanatában nagyon is jelentős és magas sztos szerephez jut.

Ha tehát, amint láttuk, az egyén csak az egyénfelettiért van, érthető, hogy életének azok az eredményei a legjelentősebbek, melyeket az egyénfeletti érdekében ért el. Ezt fejezi ki Ulrich Bihander, a Montsalvasch hőse: „Wir sind alleine nichts. Mir müssen uns fortwährend aus den Ich-Schranken befreien, über uns hinausgehen. Darin liegt der Wert eines

Lebens in dem großen fernem Etwas.“ (249. o.)⁸ A nagy fejlődés és alakulás részesévé válni, önmagunkon felülemelkedni, ez az ember célja. Ezt a gondolatot fejezi ki Kolbenheyer minden hőse.

Ha a fentiek ismeretében vizsgáljuk költői alkotásait, azonnal szembetűnik, hogy a történeti regények hősei, az egy Böhme kivételével nőtlenek voltak. Ennek magyarázatára szolgálhat az a körülmény, hogy a felsorolt filozófusok a Kolbenheyer-i fogalmak szerinti úgynevezett „Schwellenmensch“-ek voltak, kik valami nagy, az egész emberiséget érdeklő átalakulás küszöbén saját személyükben valósították meg az átmenetet, amely irányul szolgálhatott a jövőendő nemzedéknek.

A modern tárgyú művek már nagyobb szerepet engednek a családi köteléken belül élő egyéneknek is. A történeti művek említett feltűnő vonása sem jelenti azonban azt, hogy a család ott ne jutott volna nagy jelentőséghez. Ellenkezőleg. Csak a családi adottságok ismerete alapján érthető meg Spinoza, így látjuk tisztán, miért lett orvossá és istenkeresővé Paracelsus, tudnunk kell, hogy Giordano Brunonak német anyja volt és ezért nem tudott megmaradni a dogma szűk keretein belül, hogy Eckhart mester anyja is vallásos szektában működött stb.

Valóságos családfakutatás vezet be a műveket. Zola Pascal orvosának egy lelki rokona működik itt. Nem is képzelhető ez másképp, ha tudjuk, hogy Kolbenheyer történeti regényei kivétel nélkül ú. n. Erziehungsromanok, fejlődési regények. Folytatói annak az életerős érnek, mely már a középfelnevelés irodalom hőskölteményeiben jelentkezett (Parsifal), majd a Simplicissimuson és Wieland Agathon-ján keresztül századokon át fennmaradt, hogy az újabb német irodalomban ismét szerephez jusson. E regényekben pedig elsőrendű fontosságú a hős életkörülményeinek ismerete.

A biologizmus értelmében az embernek, mint multat a jövővel összekötő láncszemnek, csak akkor lehet egészen világos a hivatása, ha tudja és látja azt, amiből ő lett, ami előtte volt. Világos, hogy bizonyos családi körülmények az egyén életét sok tekintetben meghatározzák, sőt döntőleg befo-

⁸ Von der Gewalt, die alle Wesen bindet, Befreit der Mensch sich, der sich überwindet. (Goethe: Geheimnisse.)

lyásolják. Ezért mutatja be Kolbenheyer olyan nagy alapos-
sággal hőseinek környezetét.

A *Giordano Bruno*-drámában még megelégszik annak a tudtuladásával, hogy a nólai szerzetesnek német volt az anyja és katona volt az atyja, s nagyobb súlyt helyez az olasz főúri család bemutatására, melyben Giordano Bruno életének oly jelentős eseményei lejátszódtak. De többi műveiben már nem egy idegen családot részletez Kolbenheyer, hanem a hős saját családját: apját, anyját, nagyszülőket, testvéreket, rokonokat, s csak a modern művekben csatlakozik ezekhez a feleség és a gyermek.

Igy tárja elénk a Spanyolországból menekült és a Németalföldön gyökeret verni készülő zsidó családot a *Spinoza*-regényben, közben meleg érzéstől átitatott sorokat szentelve Rembrandtnak és Saskiának; az igazi német parasztcsaládot az öreg Ochsnerék házában, hova az idegen, sváb orvos eljött Elseéért, *Paracelsus* anyjáért; az iparos családot és a szerény életviszonyok közepette is harmónikus életet a *Pausewang*-ban; a *Meister Eckhart*-regényben a kereskedő családot, hol az élet középpontjában a távoli utakról visszatérő családfő várása áll; a modern művekben pedig a hivatalnok-család, a kispolgári-család, a művész, a tudós, a feltaláló családjának rajza mutatja azokat az életkörülményeket, melyek közül egy ember elindul, hogy hivatását betöltse. De vannak olyan hősök is Kolbenheyer műveiben, kik kikerültek a család köréből, s többé nincs hova visszatérniök. Ezek azok, kikre Paracelsus apjának gondolatai illenek: „Theophrast war ein Bombast von Hoheinheim und mußte die Welt frei haben. Die Bombaste hatten kein Haus mehr. Auch sein Vater konnte nur gewesen sein, wie sie, die beiden Letzten.“ (P. I. 367. o.) Mert a Schwellenmenschen nem folytatódnak. Ezt látja be Paracelsus később apja sírjánál: „er... wußte nun, daß er auch End und Ziel gewesen sei, Ziel aller seines Stammes, deren Element und Stern zerfallen war, ihrer aller letztes äußerstes Leben auf Erden.“ (P. III. 371. o.) Az a család, melynek nagyapáról unokára szálló hivatását végül egy tagja betölti, nem élhet tovább, minthogy az élet nem ismer cél, helyesebben hivatás nélkül való létezését. Az élet szempontjából közömbös, hogy valaki vallásalapító-e, vagy gyilkos. Erkölcsi szempontoktól függetlenül, mindkettő-

nek élete betölti hivatását. A vallásalapító és filozófus az irányjelző szerepében, a bűnöző pedig az életképtelen és romlásra ítélt sejt szerepében. De aki elhivatott, annak az élete senki másé, csak hivatásáé. „Auch die Wissenschaft ist eine schöne Frau; sie duldet kein anderes Weib im Herzen ihrer Jünger“, inti Jehuda rabbinus a fiatal Spinozát. (Amor Dei 271. o.)

Az életbe kikerülő hős a családon belül kapja meg azokat a tanácsokat, melyek további életútján talán majd hasznára lesznek.

Az apa szerepe nagyon változatos. Van család, hol az apa az üzleti érdekeket minden más elé helyezi, s azon túl csak az ősi hithez való ragaszkodás kap helyet lelkében. Érthető, hogy ilyen körülmények között a generációk összeütközése szakításhoz vezet. Ezért hagyja el Spinoza a szülői házat. Ugyancsak a tradíciókhoz való ragaszkodás egyfelől és az önállóság vágya másfelől okozza Giordano Bruno szakítását második otthonával, a rendházzal. Egészen más a helyzet a Pausewang-regényben, hol állandóan a jövő nemzedékről való gondoskodás vezeti a melegszívű nagyapát. Igazi Kolbenheyer-i értelemben vett apa-fiú viszonyt látunk a Paracelsusban. A generációk harca itt is érezhető, de a természet nagy törvényeivel foglalkozó apa, ki maga is orvos, jól tudja, hogy az ő hivatása fia mellett többé nem a parancsolás és irányítás, hanem a segítség. „Vielleicht vermochte er Theophrast den harten Weg zu kürzen, ohne ihm die Kraft des inneren Erlebens zu schwächen.“ (P. I. 235. o.) Szinte olyan csendes szerepe van az apának, mint a bibliai szent Józsefnek; mikor a Paracelsus-család utrakél, önkéntelenül is az egyiptomi menekülésre gondolunk: „Hohenheim ging schweigend neben dem Tiere her, das Frau und Söhnlein trug, er hielt die Zügel.“ (P. I. 119. o.) A *Meister Eckhart*-regény olyan apát mutat be, ki fájának érdekeit állítja gyermeke vágyaival szembe. Ebnernek előbbrevaló leányának nyugodt és női hivatását betöltő élete, mint az anya szíve szerinti kolostori élet. Itt már kirajzolódik az a probléma, amely majd csak a modern művekben lesz egészen világossá; a férfi és női világ különbözősége. Hogy vannak dolgok, amelyek a férfi számára örökké idegenek maradtak és mások, melyeket a nő fog mindig a férfi-világból valónak érezni.

A mai életből merített művekben szereplő apák hasonlatosak a már említettekhez. A *Montsalvasch*-ban nincs szó az elhalt apáról, de a „*Das Lächeln der Penaten*“-ben már maga az apa a hős, a küzdő, ki saját életcélján kívül még családjáról, feleségéről, gyermekekről is kénytelen gondoskodni.

Nem annyira önmagáért, hanem inkább leánya boldogságáért harcol a „*Brücke*“ c. dráma hőse. A Pokol-völgy felett nagy erőfeszítések árán és minden intrika ellenére megépített híd két nemzedéket köt össze és békít ki. A legnagyobb fokra hevül az apa-gyermek viszonyban a generációk ellentéte a „*Das Gesetz in Dir*“-ben. A végső feszültségben két ifjú ember halálához vezet az apai önkény. Igaz, hogy az erkölcsi törvény az apát is az önként keresett bűnhődésbe hajtja. Nyomasztó sötét világot tár elénk e dráma; mindenkinek igaza van benne, a saját szempontjából és nincs kibékülés a szembenálló felek között. A „*Jagt ihn, ein Mensch*“-ben a generációk ellentéte a családi körből kiemelve, mint az újat és jobbat akaró feltaláló és az addig uralkodott kizsákmányoló tőkének az ellentéte jelentkezik, tragikus végű összeütközés formájában.

A generációk összeütközése a modern regények közül csak a „*Reps*“-ben észlelhető. Szinte logikus sorrendben következik az apa és leányának ellentéte után a vő és após harca. Reps így látja az apósa és az ifjak világa közötti ellentétet. „*Unsere Zeit ist aufrichtiger geworden, das ist es, woran sich die frühere Generation nicht gewöhnen kann.*“ (Reps. 76. o.)

Az apai érzések elemzése és a gyermekekről való gondoskodás vágya tölti ki a „*Klein Rega*“ c. kis történetet. Az a harmonia, mélyet a Paracelsusban láttunk, itt ismét feltűnik és a finom megfigyelések a kislány fejlődésével kapcsolatban, sejtetni engedik, hogy ebből az apából a felnőtt gyermekkel szemben sem fog hiányozni a megértés.

Ez különben az a kis írása Kolbenheyernek, melyben majdnem biztos, hogy saját első kislányának a születendő, majd a megszületett második kislányával kapcsolatos érzelmeit írja le.

A generációk hosszú idők óta vajudó problémájának bemutatása mellett jellemző Kolbenheyer műveire az a szerep, melyet az anyának, feleségnek, és egyáltalán a nőnek juttat.

Az anya az, aki megérti azt a gyermeket, akit az apa eltaszított magától; a feleség férjének egyúttal inspirálója is, mellette áll jóban-rosszban, szeretettel veszi körül otthon, a távollévőt Solveig hűségével várja. A gyermekeknek gondos anyja, mert tudja, hogy azok férje szerelmének zálogai és a család jövőjének biztosítékai. Kolbenheyer valamennyi női alakjára jellemző az, amit Herta mond férjének a „Das Gesetz in Dirben“: „Lade nur ab. Dazu bin ich da immer, das ist meine Funktion.“⁹ Olyan nehézségeken segíti át a nő a férfit, ha az nem is férje, hol még a vallás sem tud utat mutatni. (Begegnung in dem Riesengebirge.)

Gondolható, hogy az ilyen nő csak a *Bauhütte*-ben ismertett párvalasztás útján kerülhetett férje mellé. Az iránító a szerelem volt. Ezért van, hogy olyan gyakran elemzik, különösen Kolbenheyer modern műveinek hősei a szerelmet. Kiegészülési vágyat jelent a szerelem, a szerelem a halhatatlanságra törekvés megnyilatkozása, a szerelem az én jobbik felének megtalálása, segítség a hős kifejlődésében. „Nichts ist die Liebe, als dann ein Ringen wider den Tod, wider das spurlos Vergehen“, mondja Pausewang.

A kiegészítő szerelmes elvesztését érzi Paracelsus, mikor Luzia meghal. A szerető hitves nélkül nem tudta volna megépíteni a hidat a *Brücke* hőse. De ez a szerelem nem lehet vak szenvedély, s csak a házasság kereteiben nyerhet kielégülést: „Die gebundene Liebe webt das Gewebe der Menschheit, das die Leidenschaft zerstört.“ . . . inti a lányát Bödding a „Das Gesetz in Dir“-ben.¹⁰ A férfi részéről a helyes kiválasztásra törekvés, a nő részéről inkább alázatos szerelem a Kolbenheyeri-

⁹ „Das Genie eines Mannes muß angeregt, befreit, durchgesetzt werden. Und Frauen haben immer am besten verstanden einen Mann, der etwas will, durchzusetzen. (Jagt ihn . . . 7. o.) V. ö.: Eine Frau kann viel sein, kann alles sein und kann auch nichts sein. Sie kann lebendig machen und töten, erwecken und vernichten. (Stegemann: Ewig still. 119. o.)

¹⁰ V.ö.: H. Stehr: Heiligenhof: „. . . denn die Liebe ist ein zu unpersonliches ein Allgefühl, als daß es über die Stürme der Umarmungen hinaus, bis in die Sanddünen unseres alltäglichen Lebens die Seele der Welteinsamkeit entreißen könnte. (37. o.) P. Ernst: Der Schmale Weg zum Glück: „Solche sind die Werke der Liebe in uns, daß sie unsere schlechteste Eigenschaft überwindet, nämlich den Dünkel, der nichts umsonst empfangen will.“ (400. o.)

hősök házasságának alapja, hol mindkét fél tudatában van annak, hogy nem önmagukért, hanem a jövőért vannak. Ezt a célt Bödding így fogalmazza meg: „Nicht in dir und mir, sondern in dem, was aus uns wird, liegt die Welt.“

Az így értett házasságból származó gyermekek nevelése nagyon fontos helyet foglal el Kolbenheyer műveiben. A Bildungsromanok leírják a gyermek születését, legifjabb éveit, játékeit, gyermeki szokásaikat és a kis gyermek megnyilatkozásából már következtetni lehet arra, hogy itt nem egy mindennapi emberpalántával állunk szemben, hanem olyannal, ki valaha újat fog adni az emberiségnek.

Ha összegezni akarjuk mindazt, amit eddig a Kolbenheyer műveiben szereplő családokról mondtunk, megállapíthatjuk, hogy ezek a családok a legszigorúbb patriarchális rendszer képviselői, ahol azonban az asszony is a neki megfelelő és kívánatos szerephez jut. Mindkettőjük közös akarása a gyermek, a folytatás. A gyermeki alakok rajzát kissé kedvezőtlenül befolyásolja a gyermekek túlságos határozottsága és céltudatossága, ami azt az érzést kelti bennünk, mintha a gyermekek már hallottak volna a Bauhütte elveiről. A vallásnak nem jut jelentősebb szerep a családon belül, inkább minden családtag a saját érzései és meggyőződése szerint igyekszik kielégíteni metafizikai igényeit.

A nép.

alle Welt schäumt sich auf im Herrenwahn. Wohl dem Volk, das einen Menschheitsglauben noch hat.

(Kolbenheyer: Leviathan.)

A család, mint egyénfeletti közösség csak akkor vált lehetségessé, mikor egy, a család felett álló törzsszerű közösség a gyermekek ellátásával és nevelésével kapcsolatos gondok egy részét átvette. Így tehát a törzs, majd a nép a családra nézve az a magasabb közösség, melyen belül és melynek érdekében a család fennáll. Az egyén nemcsak mint családtag, apa, anya, gyermek stb. hajtja végre önmagában az alkalmazkodást, hanem tagja ugyanekkor népének, az emberi alfajnak,

az emberiségnek és végső fokon magának az élő emberi plazmának. Az egyénnek, mint exponensnek az ilyen tágabb értelemben vett egyénfeletti közösségekkel való kapcsolata természetesen nem olyan közvetlenül átélhető, mint volt a családi kapcsolat. A logikai magyarázat egyre gyengébbé válik és a kapcsolatok megvilágítása érzelmi motivumokra támaszkodik. De, függetlenül attól, hogy vajjon az egyénben tudatossá vált-e a népéért, vagy épenséggel az emberiségért folytatott munka, az egyén, adottságai szerint elvégzi a feladat reáháruló részét, de más kérdés megint, hogy ez kielégíti-e az illető egyént.

Amint már a párválasztásnál említettük, a polityp differenciálódott plazmának különleges típusú egyénekre van szükség az alkalmazkodás végrehajtásában. Hasonló kényszer előtt állott a plazma akkor is, mikor fajokra, majd népekre differenciálódott. Ezek alapján, minden népnek különleges hivatása van, különleges funkciókat végez, melyeket helyette semmi más nép nem végezhet el. A német nép kultúrteljesítményeit pl. nem termelhette volna ki a spanyol és így tovább. Vagy fajokban beszélve, a fehér emberiség szerepét nem tölthette volna be a fekete, vagy a sárga.

Miként az egyén, úgy a nép életében is bizonyos, nagyjából egységesnek nevezhető korszakokat különböztethetünk meg. A nép plazmaállományának összetételétől függ, hogy egy nép a biológiai érettség milyen fokán áll. Ezt a biológiai kort a még alkalmazkodásra képes és a már elhasznált plazma-részek viszonya határozza meg.

A Kolbenheyer elmékedéseinek középpontjában álló német nép a misztikával lépett be az ifjúkorba. A német misztika nemcsak, sőt elsősorban nem vallásos mozgalom volt, hanem az eladdig idegen formákban tengődő német szellem erőteljes nyújtózása, mellyel lekötött tagjait szabaddá igyekezett tenni. A misztika előtti századokban más népek, főként közép-tengeri népek kultúrájának átvételében és alakításában merült ki a német szellem tevékenysége. Ez a munka nem vette igénybe a német nép használatlan plazmaállományát és így annál nagyobb erővel tört fel a sajátos német szellem, mikor az önállósághoz szükséges biológiai érettségi fokot elérte. Ennek a szellemnek a diadalát jelenti a reformáció is: szakítás a közép-tengeri világgal.

Tehát mintegy hétszáz éve éli a német nép ifjúkorát és ez idő alatt számtalanszor tanujelét adta el nem használt erőiben való gazdagságának. Ennek a biológiai ifjúságnak az átérzése és élése magyarázhatja meg a német jellem alapvonásait: a kitartást, a meg nem alkuvást, az önuralmat a veszély idején, a kihívó magatartást a dicsőséges napokban és mindazokat a Kolbenheyer szerint fiatalos reakciókat, melyek a többi népeket velük szemben csodálatra készítették, vagy kiábrándították belőlük. A német nép ifjú nép; ifjú módjára reagál a külső hatásokra, ifjú módjára ideáljai vannak, ifjú módjára szereti, ha elhivatottak vezetik. Elhivatott az a vezető, ki a nép fejlődési lehetőségeit biztosítja. „Es dürfte kaum ein Kulturvolk zu finden sein, das so leicht zu lenken wäre wie das deutsche, wenn ihm ein Weg zur eigengearteten Entwicklung oder zur Überwindung von Entwicklungshemmungen gewiesen scheint.“ (Bauhütte 467. o.) A vezért azonban nem lehet kierőszakolni. Ha itt az ideje, ha a nép is érett rá, akkor itt lesz a vezér is. „Wenn ein Volk, wenn eine Zeit reif ist, dann ist der Führer da.“ (Volk und Führer. 1928.) Kolbenheyer tehát úgy képzei el a vezér eljövételét, miként az Irás szerint Jézus is az idők teljességében jött el.

A nép gyermekkorában az egyénre nézve még közömbös, hogy népe az érettség mely állapotában, az alkalmazkodás milyen válságát éli, mivel tudatosultság nélkül is minden tag be tudja tölteni a maga hivatását. Az ifjúkorban azonban a népi tudat szükségessé válik. Kell, hogy az egyén saját népének helyzetét felismerje és azt más népekével összehasonlítsa. Ez a felvilágosult nacionalizmus. De az ifjúkorba jutott népeken belül is mindig aránylag nagyszámban vannak olyanok, kik még a népbiológiailag kezdetlegesebb állapotban élnek. Ez a réteg a továbbfejlődötteknek, mint állandó energiatartály áll rendelkezésre. Így a népeken belül társadalmi osztályok alakulnak ki különleges feladatkörrel. *Der Lebensstand der geistig Schaffenden und das neue Deutschland* c. értekezésében Kolbenheyer négy osztályt különböztet meg: (15. o.)

1. parasztság — feladata az utánpótlás;
2. munkásság — adja a népi átalakító erőket;
3. közigazgatás, közlekedéssel foglalkozók — feladata a kapcsolatok és a rend fenntartása;

4. szellemileg alkotók — a nép idegrendszerét adják.

Hangsúlyoznunk kell, hogy e sorozat a munkamegosztás rendjét mutatja, de semmi esetre sem rangsorolás, mert pl. a parasztsztyály feladatát nem tudná ellátni a tisztviselő osztály és megfordítva. A szellemileg alkotók csoportja pedig, ha a sor legmagasabb helyén áll is, nem állhat meg önmagában, mert akkor elveszíténé létjogosultságát, de alkotni sem tud önmagában, mert az alkotónak szüksége van megértésre és visszhangra. „Es sind größte, bedeutendste Leistungen in der Geschichte des Menschengesistes unterblieben, weil den schaffenden Naturen das Ja ihrer Menschheit gefehlt hat; denn alles was geschaffen wird muß zur Menschheit zurück können und die muß es zur Vollendung steigern.“ (*Begegnung*. 45. o.) Az egységnek tekinthető nép a faj fennmaradásához szükséges funkciókat osztályokban végzi el. De adódhatnak olyan népeletti problémák, melyeknek megoldására a népek pillanatnyilag képtelenek, a megoldásra pedig a fajta fennmaradása érdekében szükség van. Ilyenkor a háború hozhat megoldást. „Krieg ist eine volksbiologische Reaktion im Sinne eines anpassenden, übervölkischen Ausgleiches.“ (Bauh. 453. o.) Ebben a harcban a nép csak mint biológiai egység vehet részt. Ánynyira néphez kötött az ilyenfajta háború, hogy pl. a több népből kialakult államok nem is avatkozhatnak bele, államuk egységének veszélyeztetése nélkül, különben az ilyen állam népi individuációkra bomlik. Ez volt a sorsa a volt osztrák-magyar monarchiának, ez lesz a sorsa a jelenlegi cseh köztársaságnak.¹¹ (Bauhütte 454. o.) Ez a magyarázata az Egyesült Államok tartózkodó semlegességi politikájának, mely csak a végső pillanatban, döntő tényezőként való beavatkozást engedi meg. Így számol az államvezetés a népbológiai adottságokkal.

Tehát világos, hogy különbséget kell tennünk állam és nép között. De nem szabad azt hinnünk, hogy az elmondottakból az a logikus következmény, hogy tehát minden népnek legyen önálló állama. Ez tisztára formai logika lenne, de helytelen biológiai értelemben, mert csak az a nép élhet önálló államban, mely nép a biológiai fejlettség oly fokára ért el, hol az önálló állami élet a nép fennmaradása érdekében biológailag lehet-

¹¹ a könyv 1925-ben jelent meg.

ségessé, tehát kényszerítővé válik. A nép fogalmának illetően biológiai megvilágítása érthetővé teszi a történelem néha rejtélyesnek és érthetetlennek tűnő eseményeit. Miért bomlanak fel kiválóan megszervezett nagy birodalmak, miért szűnnek meg nemzeti államok rövid önállóság után, miért van az, hogy a különböző népek ellentétbe kerülhetnek egymással, mikor pedig valamennyien az emberiség összetevői?

Az elméleti írásokban ismertetett alapelvek nagyjából érvényesülnek a költői alkotásokban is. Kolbenheyer történeti művei főként a német nép helyzetével és problémáival foglalkoznak. Említést nyernek ugyan zsidók, olaszok, magyarok, sőt még amerikaiak is, de a főprobléma mindig a középtengeri és a német világ ellentéte, vagy egyénekre redukálva: a tradíció és az új szellem képviselőinek összeütközése.

A Giordano Bruno-dráma 1903-ban megjelent első formájában már feltűnik ez a római világgal való szakítani akarás. Lépten-nyomon látjuk, hogy Giordano Bruno, mivel anyja német volt, nem tudott beleilleszkedni a szűk regulákba, nem tudta elviselni a dogmák fékező és vezető erejét. Ugyancsak ez első drámában tesz kísérletet Kolbenheyer egy, úgy látszik fontos problémájának, a külföldön tanuló német diákok helyzetének a megvilágítására. A dráma második fogalmazásában ismét találkozunk a három olasz egyetemen élő német fiúval, de legsikerültebb e három bajtárs ábrázolása a *Paracelsus*-ban. A Giordano Bruno-dráma német diákjai tudatában vannak Giordano Bruno-val való összetartozásuknak;¹² amiért az harcol, az nekik is ideáljuk. Ezek a diákok hordják szívében a ködös-erdős német föld fiainak a kék ég, a meleg tenger utáni vágyát, ők azok, akik kifelé teljes erővel képviselik a nagy német álmot, az akkor még meg sem született német egységet. Az összetartozás tudata, a közösségért való munka, férfias és gyengéd barátság, jellemzi ezeket az idegenbe szakadt német diákokat.

Mennyire más népet ismerünk meg az *Amor Dei* hősnének környezetében. A zsidó nép faji összetartása is csodálatraméltó a száműzetésben, megkapó a hagyományokhoz való ragaszkodás is, de nincs meg bennük az az áldozatos, öné-

¹² ... so wahr deutsches Blut in meinen und des Nolaners. Adern rollt. (G. Br.: I. Otto szavai).

dektől eltekintő hősiesség, amely más kedvező körülmények között igazi népközösségre és államalkotásra képesít.¹³ Ilyen népből emelkedik ki Spinoza, a szerény üvegcsiszoló és istenkereső.

Spinozára a német filozófusokkal való lelki rokonság terelhette Kolbenheyer figyelmét. De ezután nemsokára visszatér az író véglegesen ahhoz a néphez, melynek ő maga is fia, melynek problémái az ő egyéni problémái is. Mély érzésű, néha kissé romantikus, de mindig őszinte szavakkal mutatja be népét a költő.

A szabadság, a kötetlenség, a közvetlen átélés utáni vágy Kolbenheyer német népének a legjellemzőbb vonásai. Ugyanaz a vágy, mely a Paracelsus sejtelmes bevezető soraiban a koldust tölti el: „Mich dürstet nach Herzenslaut, nach Muttersprache. Sie haben mich so tief in das gläserne Latein begraben, daß mir die Auferstehung und Flucht schwer geworden ist.“ (P. I. 8. o.) Ugyanaz a vágy, amely Pausewang mester szavaiban is ott lobog: „Bin gut lutherisch, weil darinnen die meist Freiheit liegt. Bin lutherisch, wo verlangt wird zu bekennen. Aber Gott liegt in kein Bekenntnis, da sein der Wort zu viel.“ (Paus. 37. o.) Ez az őszinteségre, a lényegre ésendőzetlenségre való törekvés; minden írott szón és szabályon túl, a legerősebb válaszfal a német és a középtengeri népek között. Így nő az ellentét a németiség és a római egyház között is. Az Alpok hófedte csúcsai két világot választanak el egymástól. Két különbözőképen alakult szellem él és alkot az Alpok két oldalán. Egyiktől a másikhoz nem is vezet út, legfeljebb áthidalás. Az idegen világokat bejárt Paracelsus is csak hazájában érezte magában tisztán és erőteljesen azokat a vágyakat, melyek őt messzi útra hajtották, az örök német vágyakat. De még a német földön belül is legerősebben saját törzséből valók között.¹⁴ Megható az a megnyugvás, mely az örök ván-

¹³ ...„Melchior, ich weiß kein Volk, das unfähiger wäre sein Reich gründen, und keines, das leidenschaftlicher nach dem Messias schrie.“ (Königslegende: Balthasar szavai.) „Ein Volk, das der natürlichen Magie des Landes trotzte, ein harter Same. Sie gingen nicht unter, mußten ausgetrieben sein.“ (Paracelsus. I. 160. o.)

¹⁴ „... hab' erfahren die hohen Schulen Italiae, Hispaniae, Frankreichs, und hab erst müssen neu treiben aus mein abgestümmelten Ästen in Ger-

dort hazájában eltölti, ahol pedig nincs senkije és semmije, csak az a szellemi közösség, melynek minden tagját olthatatlan vágy hajtja az élő Isten megismerése felé. Az isten közvetlen szemlélete, az istennel élés gondolata mindig ott él a németek között: „Es ist kein Volk wie dieses, das keine Götter hat und ewig danach verlangt, den Gott zu schauen.“ (P. I. 8. o.)

Mert e nép számára idegenebb a római isten, mint a zsoldosoknak, kik köntösére sorsot vetettek. Ez a német nép békében hagyja a Megfeszített ruháit, nem akarja elvenni annak földi vagyonát, de kockára teszi magát a Megváltót és a megváltást. Az Alpoktól északra élő nép nem érti meg a latinba temetett, dogmákkal körülbástyázott Isten áldozatát.¹⁵ Ifjúi erőiben tobzódó, kötetlen és fékezhetetlen természete egyúttal végzete is. A német nép az örök szomjazó, az örökké megvilágításra vágyó. A kialakulatlan forma és a nagyra képesítő benső feszültség népe. „Andere Völker werden rascher alt und klar, folgen ihren toten Göttern ins Nichts. Dies Volk muß steigen und fallen wie Ebbe und Flut.“ (P. I. 11. o.) Zwingli és Luther szelleme él Paracelsusban, ez a szellem nyilatkozik meg az Aurora szerzőjében, az a szellem, melynek első megmozdulásait a német misztika gondolatoktól és Isten utáni vágytól terhes predikációi és imái hoztak a világ tudomására. A még ki nem próbált önerő érzete, a gyermekes naivitás, az idegen majmolása mind-mind ennek az ifjúi szellemnek a következményei. Ezt az erőt nemcsak a német nép tagjai érzik, hanem a kívülállók is és különösen a római egyház, melynek számára Germánia a gondok és veszélyek örökös forrása. Ennek a tudata érzik ki a pápa szavaiból, mikor Meister Eckhartot tanai visszavonásra akarja rábírní: „Ihr seid anders dort in dem Waldland. Ihr könnt es nicht fassen, daß Gott den Menschen aus seiner Erbärmlichkeit nur durch die Kirche retten will,

mania und mein Fruchtbarkeit mindert gewonnen, dann auf deutschem Boden.“ (P. II. 85. o.)

¹⁵ E gondolatnak ad logikai formát a *Der zweifache Weg der Wahrheit* c. értekezésben: „Wir sind unreligiös: wir haben die Entwicklungszeit, in der sich hätte bei uns eine eigene Form der Religion bilden können, überwachsen, indes der religiöse Bildungstrieb an fremden Heilslehren seine Beschwichtigung fand.“ (85. o.)

denn ihr fühlt die ganze Erbärmlichkeit nicht recht... Wie die Kinder seid ihr, die im Kot wühlen und meinen, köstliche Kuchen gebacken zu haben.“ (Das gottgelobte Herz. 437. o.) Ugyanezt fejezi ki a modern művekben a Montsalvasch hőse, ki úgy látja, hogy sehol sem olyan bizonytalan az egyház talaja, mint Németországban.

Természetes, hogy az a feszültség, mely a középtengeri néppel és annak szellemi megnyilvánulásaival szemben Germániában mindig fennállott, előbb-utóbb összecsapáshoz vezetett. Az összeütközés tetőpontját a reformációban érte el. De tekintve a korai hitújítóktól és a misztikusoktól, már korábban fegyveres döntésre került a sor a birodalmi egységért folytatott küzdelem során. A Canossa-járás még a pápai diadal külső jeleit mutatja. De Heinrich ezt az áldozatot már a birodalomért hozta. A feltámadó német szellemnek szenteli Kolbenheyer erről szóló drámáját. Már az ajánlás is jelzi, hogy a pápaság és császárság küzdelme nem pusztán pillanatnyi politikai helyzetből eredő harc, hanem annál jóval mélyebb jelentőségű; két világ első erőteljesebb összecsapása. A megkövesedett világ csapott itt össze a megújulni akaróval, mely világ népe már megtérésekor sem akart elismerni egy számaron lovagoló királyt, még ha ez a király maga Krisztus volt is. A harcért és a hősi ideálokért lelkesedő fajta nagyon nehéz órákat szerez Krisztus földi helytartójának: „Du kennst die Deutschen nicht; ich kenne sie. Es mag sie Gott unter dem Zorn der ganzen Welt verderben wollen, wenn sie nur um sich herum klirren und blasen hören.“ (Gregor.)

A régmúlt századok e forrongó népe napjainkban sem tudja megtagadni önmagát, de történeti fejlődésének Kolbenheyer művei alapján való ismerete után jobban meg tudjuk érteni a modern művekben szereplő alakokat. Az egységes, szinte prófétai hangú nyilatkozatok a német népről a modern művekben elmaradnak. Inkább szociális térre helyeződik át a kérdések súlypontja. Mintha Kolbenheyer ezzel is igazolni akarná az elméleti írásokban mondottakat; a nép osztályokra differenciálódva tölti be hivatását. Világos, hogy a különböző társadalmi rétegek együttműködése folyamán számos súrlódásra adódik alkalom. Új erők is beleszólnak az új élet küzdelmeibe. A tradíció és megkötöttségek szerepét sokszor a töke

veszi át. Harc a kenyérért, harc az érvényesülésért mozgatják e művek szereplőit. Talán csak Reps emelkedik magasabbra, mikor a maga kultúrfiliszter módján leszögezi: „Wir sind ein Volk der Theoretiker geworden, eine Reaktionserscheinung nach den Erschütterungen des verlorenen Weltkrieges und der Inflation. Wir müssen in die Tatsächlichkeit.“ (59. l.)

A német-osztrák viszony eltekintve az elméleti írásoktól (*Die volksbiologischen Grundlagen des deutsch-österreichischen Anschlußgedankens*. 1928.) a *Begegnung*-ban nyer némi megvilágítást. Egyéb elméleti írásainak (*Stimme* c.) a népi problémáról szóló fejezetei nem nőnek túl a *Bauhütte-elveinek* magyarázásán.

Ezek szerint, Kolbenheyer történeti műveiben a német népet, mint zárt egységet látjuk más népekkel folytatott küzdelmei folyamán. A modern művekben az osztályokra differenciálódott német népet mutatja be a költő. Mindkét vonalon, legfeltűnőbbben pedig a történeti művekben, az egyén, majd a család munkájának célja a közösség, a nép, mely biológiai meghatározottsággal terhelve küzd, egyedein keresztül, eszményeiért, földi javakért, igazi életformájáért.

A küzdő.

Ihn krönt der Gott mit seiner ganzen Schwere.

(Kolbenheyer: Der Gott und sein Seher.)

A népről szóló fejezetből már kitűnt, amit különben a történetírók is mindig hangsúlyoznak, ha nem is a Kolbenheyer-féle biológiai megfontolás alapján, hogy minden népnek hivatása van. De minden nép csak akkor tudja hivatását helyesen betölteni, ha kellőképpen tájékozva van, melyik az út, mely az új életbe vezet, melyek azok az eszközök, melyek segítségével elérhető a kitűzött cél? A „célkitűzés“ kifejezés természetesen biológiai szempontból ellentmondás, mert teleologizmust engedne feltételezni. Márpedig Kolbenheyer nem ismer el kitűzött cél szerint való fejlődést, hanem kényszer alatti alakulást

és metafizikailag célszerű létezését. Sőt Kolbenheyer szerint, ami metafizikailag értelmetlen, az maga a nemlét, a *me on*.

A kényszer következtében folyó alakulásban, mely az új alkalmazkodási forma felé vezet, a nép először nem mint egység vesz részt, hanem csak kiváló egyedein keresztül. Ezeknek az átlagból kiemelkedő egyéneknek jutott az a szerep, hogy az átlagember képességeit felülmúló feladatokat megoldják és a megoldás folyamán előttük megvilágosodott új eszméket a tömeg számára hozzáférhetővé tegyék. De e feladat nagysága nem jelenti még, hogy a lángész és általában a kiváló egyén teljesítménye abszolút individuális. Az ő működésének is vannak feltételei és meghatározói, amint azt már említettük. Feladata kettős: erjesztő hatás a ki nem elégitő állapot ellen, serkentő hatás a lángészhez hasonló fejlődési állapotba jutottakra, kik már csak egy vezetőre várnak, hogy annak irányításával átléphessenek a régiből az új alkalmazkodási formába. (Bauhütte. 446. o.) E kettős feladatra való elhivatottságot örök kényszerként érzi magában a nagy egyén, ki nem keresi sem kortársai elismerését, sem a dicsőséget, hanem csak az új formát, az új rendet. A cél eléréséért a lángész felelősnek érzi magát. A felelősséghez járul még egy nagy teher: az egyedülvalóság érzete, ami főleg azért nyomasztó, mert az új formáért küzdő nem láthatja, nem élheti át munkájának hatását, nem láthatja beigazolvva a feladatra való alkalmasságát.¹⁶ (Bauhütte. 447. o.) Pedig ez az élmény a lángész nagy vágya, amint az világosan kitűnik a *Begegnung* c. novellában Arthaber szavaiból: „Ist ein Werk an die äußersten Grenzen gelangt, dann muß sein Meister die Möglichkeit erhalten, das Werk auf die Probe gestellt zu sehen, auf die Probe der Lebenswirksamkeit.“ (44. o.)

Az ilyen nagy feladatokra elhivatott egyének mindig felbukkannak egy népen belül, mikor a régi alkalmazkodási forma már tovább nem biztosíthatja a nép és így a plazma életét, tehát mikor új rendet kell keresni. A régi világban állva mutat-

¹⁶ Erst als sie ihn am Kreuzesstamm erhöhten, War einsam er und litt die Schöpfungsnot. Erst an des Meisters stummen Todesnöten, Entschwang sich Platos Kunst zu Morgenröten. (K.: *Golgotha, Lyrisches Brevier.*)

nak ők útát a jövő számára. De hogy jól megértsük Kolbenheyert, ki, mint már említettük, a nagy embert is belehelyezi a nagy folyamba, mely a tömegeket hömpölygeti, idézzük a *Bauhütte* szavait: „Es übt weder das Geniale einzig und allein bleibende Anpassungswirkung aus, noch ist der *Letzte* unter den Alltagsmenschen von einer überindividuellen, für die gesamte Menschheit notwendig Anpassungsfunktion ausgeschlossen, nur ist der Wirkungsgrad und die Wirkungsweite verschieden. (448. o.)

A hatófok és a hatótávolság azonban biológiailag meghatározottak, egyénenként különbözök és nem helyes a különbségeknek kiegyenlítődését egy másik világba helyezni, mert minden kiegyenlítődés befejeződik a földi életben, illetve ezen a világon. A zseni felelősségérzetéből eredő önmarcangolások és a magány kínjai ellensúlyozzák az önelégült átlagemberek tömegeinek szürkébb és a hír fényében nem tündöklő életét. Kolbenheyernek a túlvilági kiegyenlítődés elleni tiltakozása hasonlatos ahhoz, amit Lessing írt a *Nathan der Weise*-ben (I. 2.): „Denn Gott lohnt Gutes hier Getan auch hier noch.“

Lessingnél még világos, hogy a jóvátételt és kiegyenlítést Isten hajtja végre. Arrá kell gondolnunk, hogy Kolbenheyer szerint valami Leibniz-féle harmonia praestabilita van mindig a világban, de ez a harmonia sem cél. A kiegyenlítődés önmagától alakul ki a plazma minden individuációs formáján belül. Az egyensúlyt még a nagy egyéniségek sem bontják meg. A küzdők, az örök Mózesek nem érhetik meg eszméik diadalát; elvezetik népüket az új ígéret földjére, de nem érik meg azt az időt, midőn a vezetettek már beleilleszkedtek az új rendbe. E nagy hiányérzet ellensúlyozása az egyénfeletti teljesítmények halhatatlansága.

Az új világot hirdető eszmék alakulásában Kolbenheyer három szakaszt különböztet meg — *Unterhaltung mit Freunden der Literatur* c. tanulmányában: 1. Durchbruch der Idee, 2. Mittlertum der Idee, 3. Opfer der Individualität für die Idee.

Az első fokon a lángész önmagára ismer és elszakítja azokat a szálatokat, melyek valamely közösséghez kötik, tehát akadályozzák az eszméért való élésben. A második fokon tanítványokat keres a vezéregyéniség. Tanítani akar és tanítania

kell akkor is, ha nem értik meg.¹⁷ A harmadik fok, melyen az egyén feláldozza magát az eszméjéért, hozza meg az eszme teljes tisztaságát és az egyén kiteljesülését. A lángész feláldozza egyéniségét, hogy az emberek ne őt lássák, hanem az eszmét és az eszmét éljék.

Ez a három fokozat nagyjából megismétlődik minden eszme fejlődésének folyamán és minden alkotó sorsában. Természetesen nem mindig szükséges, hogy az alkotó kínhalált szenvedjen, mint Giordano Bruno, hanem az a lényeges, hogy saját személyiségét elszakítsa az eszmétől, mely ekként függetlenné válva szabadon és teljes tisztaságában ragyoghat az emberek előtt. Így érthető, hogy a nagy embereket csak a haláluk után értik meg igazán.

Az alkotó és úttörő készség több formában nyilvánulhat meg. Kolbenheyer is ilyen értelemben mutat be nagy egyéniségeket, mint vallási reformátorokat, mint orvost, mint művészt, mint filozófust, mint feltalálót, kikben egy egész nemzedék harca érte el tetőpontját, kik egész nemzedékek, nagyapák és dédapák vágyát valósították meg.¹⁸

A lángész különböző megnyilvánulásainak elhatároló vonalai a történeti művekben nem mindig élesek. Giordano Brunoról tudjuk, hogy ő elsősorban vallási és filozófiai téren harcol az új világért, de Paracelsusnál pl. már nehéz megmondani, hogy a Kolbenheyer-féle beállításban kit csodáljunk inkább, az orvost-e, vagy az istenkeresőt. Mindazonáltal mondhatjuk, hogy a történeti művekben a vallás problémája foglalkoztatja legerősebben a hősokeket. G. Bruno, J. Böhme, ill. M. J. Pausewang, Spinoza, Paracelsus a történeti művek hősei. Ha a művek megjelenésének sorrendjében vizsgáljuk ezeket az

¹⁷ V. ö. „Wer von der Vorsehung ausersehen ist, die Seele seines Volkes der Mitwelt zu enthüllen, der leidet unter der Gewalt des allmächtigen, ihn beherrschenden Zwanges; der wird seine Sprache reden, auch wenn die Mitwelt ihn nicht versteht oder verstehen will; wird lieber jede Not auf sich nehmen, als auch nur einmal dem Stern untreu werden, der ihn innerlich leitet.“ (A. Hitler az NSDAP egy kultúrgyűlésén; *H. Langenbucher*: Volkshafte Dichtung der Zeit. S. 24.)

¹⁸ „Die schöpferische Persönlichkeit ist kein Zufall. Sie muß als Ende und Kulmination von eigengearteten Triebreihen erfaßt werden „... Kolbenheyer: *Stunde der Kunst: Irrationales über das Wesen des schaffenden Menschen*. (86. o.)

alakokat, alkalmunk lesz megfigyelni, hogy mennyiben felelnek meg ezek Kolbenheyer genie-elméletének. Előre kell bocsátanunk, hogy az elmélet csak jóval a költői művek után látott összefüggő formában napvilágot, részint a Bauhüttében, részint más elméleti írásokban, tehát nem számíthatunk arra, hogy a már ismert jellemző vonások valamennyinél hiánytalanul fellelhetők lesznek és, hogy a költői művekben csak az elmélet szemléltetését fogjuk tapasztalni.

Kolbenheyer ifjúkori drámájában Giordano Bruno az elhivatott. Ő tudja, hogy nem önmagáért és önmagából kell harcát megvívnia. Nyugalmat, szabadságot kíván, hogy művét befejezhesse. A kolostorban ez nem lehetséges, tehát megszökik onnét. Világjárása folyamán rendszerré fejlődnek eddig határozatlan eszméi. Meg kell érlelnie önmagát, hogy eszméi is csiraképekké váljanak. Megnemértés, közöny, ellenségeskedés kísérik élete útján és még azok is csak titkos tudományt akarnak tőle ellesni, kik a barátság mezében közelednek hozzá. Lelkének szárnyalása a tömeg számára érthetetlen marad. A régi rend hívei és urai szembeszállnak vele, harcolnak ellene hatalmi eszközökkel, de mindez csak arról győzi meg Giordano Brunot, hogy helyes úton jár. Nem térhet el attól, ami hivatása. Az ellenséges világban egy megértő lelkű nő jut hozzá legközelebb, talán azért, mert ő nem eszével, hideg számítással, hanem szívével közeledett feléje. Az állandó üldöztetések és a szünni nem akaró megnemértés világossá teszik előtte, hogy fel kell áldoznia önmagát, ha az eszmét szabaddá akarja tenni. Ha ezt nem tudja megvalósítani, akkor hatástalan lenne egész élete munkája. Szavaival, magyarázataival nem sokat ér, nem hisznek neki. „Du hast Werke geschrieben, Gedanken ausgesprochen, aber im Grund bist du immer mit deinen Gedanken allein geblieben“ mondja neki Mirundala (*Heroische Leidenschaften*. 91 l.) Nem érhetett el eredményt, mert minden, amit mondott, amit írt, túlságosan énjéhez volt kötve. Csak végső felmagasztosulásban, máglyahalála után, Sokrates és Krisztus társaságában látja be Giordano Bruno, hogy amiért ő meghalt, az nem az ő személyes igazsága, hanem az egyén felett álló és attól független, az egyénnél jóval nagyobb jelentőségű életforma. Ezért mondja neki Sokrates: „Auch wir sind für die Wahrheit gestorben, nicht aber für unsere.“ (99. o.)

Az útmutatás a nagy ember hivatása; hogy az emberek képességük szerint tovább haladjanak azon az úton, melyet az úttörő, élete feláldozásával, megnyitott előttük.

Giordano Bruno nyomdokain indult a modernkori filozófia egyik legrokonszenvesebb alakja, Baruch Spinoza is. A róla szóló regényben a költő még jobban érzékelteti az igazságért folytatott önfeláldozó küzdelem feszültségét azáltal, hogy Spinoza körül az új világot akarók egész sorát mutatja be, akik közül azonban egy sem ér célt, mert csak a vágy van meg bennük, de hiányzik az elhivatottságadta erő. Ezt az erőt nélkülözni a kétkedő és új formát akaró számára egyenlő az elbukással. Ezt a hiányt ismeri be da Costa az öreg rabbinusnak: „Mein Geist war kraftlos, weil er zu gering war.“ (*Amor Dei* 109. o.); ez az erő hiányzott Simonból és Adriaanból, Beelhouwerből és magából Jehudából is. Ha valaki ilyen gyengeséggel terhelten is hangot mer adni kételyeinek, ahelyett, hogy elhallgatná azokat, elbukik.

Az elhivatott útján is állandóan fenyeget az elbukás veszélye. Mikor kényszerítő lelki okok hatása alatt az ősi vallást is elhagyja, attól kezdve állandóan tartania kell az orgyikos törtől, mely hivatva lenne egy szúrással helyreállítani az apák hitének megtépázott tekintélyét.

Spinozát kizárják minden zsidó közösségből, rokonai megtagadják, az utcagyerekek kövel dobálják, s csak nyomorúságos életet tud neki biztosítani kevés barátjának jó szíve. Az elhagyatottság nyomasztóan nehezedik lelkére, de nem szabadulhat végzetétől. Mestere, Jehuda rabbi, jól tudta, hogy Baruch az életben mindig egyedül fog maradni. De éppen az egyedüllétben érlelődik majd meg az új eszme. Elhivatottságát felismerve, Spinoza nem is vágyik későbbi éveiben sem egy szűk baráti körön túl népszerűsége. „Der Geniale verschmähnt die Anerkennung der Vielen, soweit er kann; er muß die Bewunderung der Wenigen fühlen, zu denen er spricht. Er trägt die Prophetenkrone und hütet ihre Reinheit.“ (*Amor Dei*. 193. 1.). A szűkmellű kis zsidó üvegcsiszoló betöltötte hivatását. Vérellázó halálos ágyán soha nem érzett megbékélés szállt az örökké üldözöttre és ha sírkövét még le is köpdösték, emléke annál ragyogóbbá vált, eszméi annál szebb gyümölcsöket érleltek az utókor számára.

Sokkal nyugodtabb életkörülmények között alakul ki a görlitzi suszter, Jakob Böhme világnézete. E hiányos műveltségű, a világtól elfordult, egészében soha meg nem értett filozófusnak alakja lágy kontúrokból rajzolódik ki Meister Joachim Pausewangnak unokája számára írt soraiból. Ez az egy lélekzetre írt könyv a csendes, elmélázó, mindennel elkészült, semmi nagyra nem törő ember emlékirata. Szemlélődések, tanítások, örökérvényű utasítások az unoka számára. A gyengéd és vágyódó lelkek várnak a kiválasztottra, ki majd egyszer eljő és lángrollobbantja a lelkek szikráit. Jakob Böhme alakja már a regényben magában is csak emlék, de szelleme átlengi az öreg Pausewang minden sorát. Ő is egyike azoknak, kik Böhme nyomdokaiba lépkedve igyekeznek eljutni istenükhöz. Nincs küzdelem, nincsenek alattomos ellenfelek, nem fedeznek fel világot alakító új igazságokat ebben a regényben.

Giordano Bruno, Spinoza, majd Jakob Böhme után eljutott Kolbenheyer legbonyolultabb regényhőséhez, Paracelsushoz. Paracelsus lángész mint orvos, útkereső vallási téren, felédező a kémiában és asztronómiában és talán azért nőtt annyira hozzá Kolbenheyer szívéhez, mert a Paracelsus család a Szepességben is gyökeret vert, ahonnét, mint tudjuk Kolbenheyer is elindult. Az ismert hármas tagozódást az eszme kifejlődésében a Paracelsus három kötete is érzékelteti. Csak trilogiában sikerült Kolbenheyernek ezt a hatalmas anyagot összefogni. Paracelsus működését is a hozzá hasonló lelkűek egész sora festi alá, éppen úgy, mint Spinózáét.

Mindent tudni vágyó, realitásokhoz ragaszkodó természete már kiskorában feltűnik. Egész környezete idegenkedve látja a megszokott gyermeki kíváncsiságon túlmenő, mindenirányú érdeklődését. Megdöbbenve kiált rá az öreg Baltizar, mikor Theophrastus kijelenti hogy nem hisz az ördög létezésében, mert hiszen annak nincs teste.: „Du .du Arzetsohn was spricht us dir. Tüfel oder Gott? Du hast ein Kraft in dir: Sünd oder Leben? Was soll us dir werden.: (P.I.358.) Paracelsus életének célja kezdettől fogva világos és határozott: orvos akar lenni. Ezért járja az erdőt, mezőt, ezért tanulmányozza később Hyppokratést és a többi orvosokat. Mikor már fékezhetetlenné erősödött benne az önállóság, az önfejlesztés utáni vágy, elszökik a kolostori iskolából. Elindul egy életen át tartó vándorút-

jára. Számára sehol sincs megállás, nincs pihenés. A régi elvek hívei elüldözik mindenhonnét, mikor már-már azt hiszi, hogy végre alkalma lesz művét befejezni. De belenyugszik sorsába, tudja, hogy ez nem lehet másként: „Es ist des Wegs und Wanders Zeichen in mich gelegt von Stund miner Geburt. Ich bin geborn in eim Hüsli an der Pilgerstraße.“ (P. II. 236. o.)

Hajtja a vágy, úzik ellenfelei; életét kockáztatja, csak azért, hogy a pestist kiismerje, hadjáratok szenvedéseit éli át, hogy gyógyíthasson, mindegy, hogy kiket. Így nevelődik Paracelsus egyéniséggé. Szervedések nélkül nem juthatna el igaz emberségre. „Ein glattes Herz taugt nicht. Hinter den Narben liegt all unsere Menschheit.“¹⁹ Önmaga szakítja el azt a köteléket is, mely egy szívhez fűzhetné. Egyedül akar maradni, hogy hivatásának élhessen.

De az ő életében is elkövetkezett az idő, mikor a magány nyomasztóvá lett, mikor a leírt gondolatok már nem keltették fel benne a kielégültség és a munkasiker érzését, mikor visszhangra, megértő lelkekre, tanítványokra vágyott. Látta, hogy az emberek számára csak akkor válhatik érthetővé, ha tanai terjesztésére felhasználja mindazokat a fogásokat, melyekhez az emberek már hozzászoktak. Mert a tömeg nem az Istent nézi, hanem az oltárt. Ha tehát hatni akar rájuk, akkor neki is az oltár elé kell állnia. De a nagy gondolatok magányos hordozója csak nehezen tudta magát megértetni. Nem szerette a tudományosság nyelvét, a latint. Anyanyelvén akart beszélni. A néphez is csak így szólhatott és szólania kellett, mert az ő eszméi a fejlődés olyan állapotába jutottak már, hol alkotójuk nem állhatott meg önmagában. „Halb war er ohne sie, dië ihn willig hörten.“ (P. III. 250. o.) Egész életét tanulmányainak, eszméinek áldozta, soha nem gondolt önmagával. Halála után hosszú századok multak el, míg az utókor előkereste a mikrokozmosról és makrokozmosról, a paraganum és a paramirumról szóló poros lapokat és a modern orvostudomány úttörői között méltó helyet biztosított az állandóan földig érő karddal járó, vézna, istenkereső orvosnak.

A Paracelsusok és Jakob Böhmék ősei felé vezető utolsó lépést a *Das Gottlobte Herz*-ben teszi meg Kolbenheyer.

¹⁹ V. ö. Musset: Rien ne vous rend si grands qu'une grande douleur. (La Nuit de Mai.)

Az alig látható hős, kinek szelleme az egész regényen uralkodik, Meister Eckhart. Az aquinói Tamás és Augustinus írásain nevelődött dominikánus egyetemeken és iskolákon igyekszik terjeszteni akkor még korainak nevezhető reform-eszméit. Az iránytszabó nagy egyéniség küzdelme itt is érezhető, de közel sem fokozódik olyan feszültséggé, mint a már említett művekben. A test megdicsőülése után jut el a lélek a megvilágosodás állapotába, ekkor lesz teljes a szabadsága. „Denn nur der Erleuchtete ist frei von dem Gesetze durch seine innewohnende Gesetzlichkeit.“ (267. o.), tanítja M. Eckhart. Az ő legnagyobb ellenfele a pápaság és az egyház elvilágosiasodott szelleme. Az állandóan előtérben álló hős, a kis Ebner Margit látomásai és titokzatos megbetegedései idézik ezt a szellemet és a kor beteges lelkületét, melynek megreformálására Eckhart hivatást érez magában. A pápa elnémítja ugyan, de eszméi tovább terjednek és halála után, a német reformációban igazi tömegek mozgatói lettek Eckhart mester pontjai.

A vallási reformtörekvések mellett gyakran jut szerep a történeti művekben is a politika, vagy a művészet terén kiváló egyének bemutatására. (Wittek, Rembrandt stb.) Tisztára történeti jellegű művet azonban csak egyet találunk Kolbenheyer alkotásai között: a *Gregor und Heinrich* c. drámát. A nagy egyén és az eszme fejlődése itt nem kísérhető végig, mert a dráma nem is tárja eléink Heinrich egész életét. Ami mégis Giordano Bruno, Paracelsus és a többiek társaságához közelíti Heinrichet, az az elhivatottság tudata és a felelősségérzet a népért. A birodalmat kell megalapítania, ez az ő élete célja, ezért kerül összeütközésbe az egyházzal, ezt a szándékát érti félre sokszor népe is, melynek érdekében feláldozza egyéni nyugalma és békéjét, melyért feláldozza büszkeségét.

A vallásos tárgy egészen háttérbe szorul a modern tárgyú költői alkotásokban. Vagy talán nem is háttérbe szorulás a helyes kifejezés, hanem közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy Kolbenheyer modern műveinek hősei nem a mindent átfogó istenség megismerésére töreksenek, sőt azzal a legtöbb esetben egyáltalában nem is törődnek. A vallás kérdése számukra már olyan probléma, melyről legfeljebb, ha beszélnek, de a kérdés már nem kérdés az ő életükben. Ez a magatartás megfelel Kolben-

heyer elméleti írásának is, melyek szerint a német nép már túlnőtt azon az állapoton, mikor még a vallás útján kereshetne megoldást metafizikai problémáira. Így a modern tárgyú művekben az istenkeresők helyét a modern filozófus, a művész és a feltaláló foglalják el. Olyan hősök ők korukban, mint Giordano Bruno és társai voltak a maguk idején. Egy építészeti, vagy egyáltalán technikai újítás, egy nagy zenei siker több érdeklődést kelt manapság a legszélesebb rétegekben, mint esetleges hitviták. Ezek a modern hősök nem zsenik. Mindegyikből hiányzik valami az igazi nagysághoz.

A filozófus hősök közé sorolható Ulrich Bihander, Gregor Arthaber, míg a filozófusok karikatúráinak tekinthető Wenzel Tiegel, Iwan Muffoloff és többé-kevésbé Reys, a személyiség is. A költőhöz ezek közül kétségenkívül a Montsalvasch hőse, Bihander áll legközelebb; benne érezzük leggyakrabban, hogy itt a költő beszél, a költő érez. Küzdelmeinek eredménye az individualizmus fickójának felszámolása, A lét célja ekkor már nem a szeretettel óvott én, hanem résznyerés a közös nagy fejlődésben. Az egyetemi város forгатagába került fiatalembernek sok akadállyal kell megküzdenie, míg ismét magára talál és megnyugszik. Igaz segítője egy öreg pénzügyi tanácsos, ki megvilágítja előtte a filozófia néhány nagy kérdését és a zseniorsot. „... von einem Genie wird in jedem Falle der höchste Ausdruck der Natur gefunden in der es lebt.“ (125. o.) Aki elhivatottan veszi fel a harcot, az meg fogja szerezni a harc megvívásához szükséges fegyvereket is.

Az elhivatottság-tudat és az adni-vágyás vezette Gregor Arthabert filozófusi tevékenysége folyamán. Eljutott énjének határához, arra a pontra, melyen túl már nem állhat egyedül, hanem tanítványokra kell támaszkodnia, ha nem akar terméketlenségében elpusztulni. Ezt a csapatot szeretné ő most megszerzeni, melyre addig nem is gondolt, míg el nem vették tőle a megszerzés lehetőségét. „Ich wollte meine Glocken hören, ich wollte in den Tönen meiner Orgel schweben und ich wollte erleben, daß die Stimme vom Predigstulhe durch mein Säulenschiff wie auf Flügeln verhallte,“ (*Begegnung* 6.o.) Nem vallásos lélek, tehát nem is találhat megnyugvást és vigaszt vallási tanításokban abban az órában, mikor eléri a legnagyobb nyomorúság, ami embert érhet: „Niemand zu wissen, den man sättigen

kann.“ (8. o.) A meg nem értett, visszautasított, magányában pusztulásra ítélt filozófus szálnalmas vergődése tárul elénk Art-haber feljegyzéseiből. Tudja jól, hogy fajának akarása mozog benne, hogy műve önmaga felett áll, de nem lát lehetőséget a rábizott feladat elvégzésére. Egy osztrák lány győzi meg az öngyilkosság gyávaságáról és helytelenségéről; nem szabad feladni a küzdelmet, még akkor sem, ha nem látjuk biztosítva célunk elérését, mert ami eszméinkben igazán jó és helyes, az önmagától is hatni fog minden ellenállással szemben. is. A *Bauhütte* szelleme és nyelve már erősen érezteti hatását ezeken az írásokon.

Ugyanez a helyzet az *Ahalibama* c. novellával is, melynek hőse Wenzel Tiegel „...ein Metaphysiker ärgster Sorte mit jenem abgefeimten erkenntnistheoretischen Einschlag.“ (16. o.) Derűs alapossággal mutatja be a költő Wenzel családfáját; az apa pincér volt, az anya konyhalány és mégis ... die Tiegels waren schon in Theobald (apa) soweit empordifferenziert, daß sie imstande waren, am Zeichenhaften Genüge zu finden.“ (26. o.) Wenzel Tiegel szerint, és ő ezt alapos kutatások és tapasztalatok alapján állítja, a túlzások mind asszonyi természetűek: Ezért gyűlöli ő az asszonyokat. Hogy anyja kívánságára mégis megnősül, az egyáltalán nem befolyásolja elveiben.²⁰ A nagy akarás, szegényes eszközökkel, sőt csökkentett beszélő képességgel párosulva csak bukáshoz vezethet.

Wenzel Tiegelhez hasonló vágású ember a „*Münchhausen über uns*“ c. novella hősei Iwan Michailowitsch Muffoloff, a nagy moralista és örök diák is, ki, mint nagy entellektüell, mindig dél-előtt dolgozott és így kénytelen volt feltételezni, hogy nagy agyának kéregállománya délutánra kimerült.

Ezeknél életteljesebb alak Repts, a hasonló c. novella hőse. Vállalkozik sok mindenre, mindenben újítani akar, de nem fejez be semmit. Személyiségének szentsége felett éberem örködik, annyira, hogy pl. az egyetemen vizsgázni sem próbál, mert nem hajlandó egyéniségét előírt, meghatározott dolgok tanulására kényszeríteni. Repts számára minden rossz, ami régi; már első egyetemi éveiben pálcát tört a tudomány felett, majd

²⁰ ...er verkörpert gleichsam einen übersteigerten U. Bihander; führt das, was jener schuldig-unschuldig lebt, förmlich ad absurdum. (F. Koch: E. G. Kolbenheyer, Eger, 1929.)

hasonló sorsra jutott az irodalom, művészet és a színház is. Annak ellenére, hogy könyvkereskedéssel foglalkozik, nagyon ellenszenvesek neki az írók. Szerinte egy modern népnek nincs is szüksége irodalomra, ezt csak elhítetik vele.

Reps előtt csak a reálisan mérhető teljesítményeknek van értékük. Hogy ez a nagy akarás egy kispolgári benőüléshez vezet, az már szinte hozzátartozik Reps egyéniségéhez. Szavai, melyeket az emberi gyengeségről mond, éppen őreá illenek a legjobban: „Der Mensch braucht, immer wieder einen Termin, von dem aus er neu beginnen kann.“ (208. o.) A közepes képességű ember számára a lángészhez illő akarás nem lendítő erő, hanem kisebb körökben mozgó életét is megbénító teher.

Teljesen a művészsorsnak szentelte Kolbenheyer a *Das Lächeln der Penaten* c. regényét. A hőst, Bruckmeier Eduardot, a háború utáni kedvezőtlen viszonyok megakadályozzák abban, hogy saját életét élhesse, hogy alkothasson. De az elhivatottság tudata állandóan él benne és, ha kávéházi zenészségig süllyed is, nem adja fel a harcot az elvesztett életformáért. „Glaub mir — mondja feleségének — der Künstler, der nicht hoffen kann, ist verdorben. Nur unter der Sehnsucht wird die Kunst und ich war nie sehnsuchtvoller, als ich jetzt bin.“ (25. o.) De hogy alkotó ereje kiteljesedhessék, a saját életformájára van szüksége, bár a művészi alkotás nem egyetlen, csak a legmagasabb életformája a művésznak, ki nem véletlen folytán, hanem öröklött feladatérzet nyomása alatt alkot kielégülési vágytól vezérelve. Ahogy Arthaber belátta, hogy a filozófia nem lehet öncél, úgy nem az a művészet sem. Bruckmeier ezt nagyon jól tudja: „Wer nur einer Kunst dient, dient dem Nichts, einer Eitigkeit. Er gleicht den vermessenen Priestern, die einer Kirche, einer Konfession dienen und nicht Gott.“ (268. o.) Az alkotás felszabadítja a művészt. Bruckmeier a *Bauhütte* embere, ki nem optimista, nem is pesszimista, hanem mindig csak természetességre törekszik. Ezen a vonalon pedig el kell jutnia az ő természetstől való hivatásához, az alkotó művészetéhez.

Napjaink hőseit állítja elének Kolbenheyer három drámájában is: a feltalálót, a professzort, az építészt. A feltalálót, mint új munkarend és új szociális elrendeződés hirdetője szembe kerül a régi világ minden hatalmasságával, így elsősorban a tőkével, mely meg akarja akadályozni egy, a munkások hely-

zetén könnyíteni akaró, a tőke rabságából őket kiszabadító találmány létrejöttét. Wengertnek, a feltalálónak tragédiája, hogy maguk a munkások, akiknek érdekében éjt-nappallá téve dolgozott találmányán, nem értik meg és engedik magukat fellázítani a találmány és Wengert ellen. Megsemmisül a találmány és a feltaláló legmegérettőbb munkatársa, felesége is a harc áldozata lesz.

A *Das Gesetz in Dir* hőse Bödding professzor, az erkölcsi törvény és felelősség alatt élő ember. Ilyen felfogással érthető, hogy nem tud belehelyezkedni napjaink társadalmába. „Ich weiß, ich falle aus dem Rahmen. Und es scheint die beste Kunst unseres Lebensstandes: im Rahmen zu bleiben, im Gefüge.“ (18. o.) A legnagyobb tehetséggel megáldott ember számára sem alkalmas életforma az elmélet világából merített kategorikus imperativus értelmében való élet, különösen akkor nem, ha mint Böddingnél is, teljesen hiányzik a gyakorlati élettel való kiegyezésre képesítő hajlandóság.

Lukas Prein a Pokolvölgy feletti híd építész a *Brücke* c. dráma hőse.²¹ Őt felesége inspirálta, mert képességei ellenére sem tudta volna különben megalkotni a technika e csodáját.

Prein a dolgok Kolbenheyer-i értelemben vett rendjébe belenyugodott ember, ki azonban még megőrzött valamit a válások által hirdetett túlvilági újraéledés hitéből.

A modern művek hősein lépten-nyomon érezzük a *Bauhütte* hatását. Némelyek közülök helyesen értelmezik a jelenkor eme metafizikáját, mások a dolgok lényegét meg nem értve, felszínességekben elveszve, a Bauhütte emberének torzképeivé lettek. Általában olyan hősök ezek, talán az egy Bruckmeier kivételével, mint volt pl. Da Costa a Spinoza-regényben; valami hiányzik belőlük és ez megakadályozza őket abban, hogy igazi iránytszabó, az egész emberiségért küzdő hősök lehessenek.

²¹ V. ö. H. Stehr: Der gefesselte Strom c. regényhősével.

A cél.

... aus heißen Wunden wächst die
heilig neue Erlöste Welt, der einge-
borne Sohn.

(Kolbenheyer: Zueignung.)

Mikor Kolbenheyer hősei a lét kérdéseinek megismeréséért, vagy a művészet, vagy a technika egy-egy problémájának megoldásáért küzdenek elhivatottságuk tudatában, tulajdonképpen énjük kiteljesedését akarják elérni. Azon, ősidőktől belőlük oltott és velük fejlődött törekvés abban nyilvánul meg bennük, hogy igyekeznek megtalálni azt a legmagasabb rendező-elvet, melyhez életüket, munkásságukat igazítaniok kell. Ez a cél, mint azt már láttuk, az egyes hősnél más és más.. Kolbenheyer hősei nem fogadják el a vallások által kitűzött célokat, nem fogadják el a rend alapjának a fennálló rend alapelveit sem. De ez az újat-akarás távolról sem jelent individualizmust minden áron. Nem is jelentheti azt, mert Kolbenheyer filozófiája felszámolja az idealizmus és racionalizmus örökségét, kimutatva, hogy a modern gondolkodás alapjainak tekinthető és ellentétesnek látszó két irányzat alapján egy nagy közös betegségben szenved. Ugyanígy természetesen a belőlük kialakult és elágazott filozófiák is. „Überall, aber überschätzt, geleugnet oder unter scheinbarer Neutralität erwogen, stand eigentlich das psychische Erlebnis, das Bewußtsein, als das Problem der Metaphysik im Kerne des Strahlenkegels.“ (Bauhütte. 139. o.)

Márpedig Kolbenheyer szerint a tudat nem az a végső adottság, melyet metafizikai vizsgálódásoknál alapul lehetne venni, vagy melyre mint bizonyosságra hivatkozni lehetne. A tudat nem magától értendő adottság. A tudat is csak a plazma alakulásának folyamán alakult ki akkor, mikor a reflektorikus alkalmazkodási reakciókkal az individuációk, végső fokon jelenleg az individuumok, nem tudták végrehajtani az új kényszerhez való alkalmazkodást. Ekkor létfontosságú és elengedhetetlen a tudat működése, tehát kialakul a tudat. (Bauhütte. 283. o.) Az idealizmus és racionalizmus rendszerei ennek az öntudó énnak a viszonyát az abszolúthoz tették vizsgálat tárgyává. Rendszereket építettek fel, melyeknek

csúcspontjában az abszolút állt,²² vagy melyek kategorikusan tagadták az abszolút pszichikai létezését, a materializmusban, vagy, melyek, mint az ismeretelmélet és ismeretkritika, elemzik az abszolút pszichikait, de óvakodnak a metafizikától.

A tudat és az én hypostásisa, mely szükségképpen az abszolút egyhez, a monizmusához visz, Kolbenheyer szerint kétféle színezetet vehet fel. Lehet metafizikai, és lehet ismeretkritikai irányú. Az első csoportba tartoznak a teremtő istenről, mint végső egyről szóló felfogások, valamint Berkeley theizmusa, sőt Kolbenheyer szerint Spinozának a deus sive naturában megnyilvánuló legfőbb fogalma is. Az ismeretkritikai monizmus kezdettől fogva egyenrangúnak tekinti a tudatos ént és a világot.²³ Ezen a vonalon található az én és az isten misztikus egysége és a solipsismus is, mely szerint csak az van, ami a tudatomban van, mert tudatom az egyetlen valóság és én vagyok az egyetlen tudat. Az első csoporthoz sorolandók a római, egyáltalán középtengeri és zsidó istenfogalmak, a másodikba, mely viszont nem az istent, hanem az én-isten fogalmát hiposztazálja, a német misztika.

Innét érthető az északi-germán és a középtengeri, valamint a zsidó világ közötti mélységes szakadék.

Az említett irányok, idealizmus, racionalizmus stb. mind megkíséreltek feleletet adni arra a kérdésre, hogy mi az élet célja, vagy közelebbről, mi az egyén életének a célja. Erre a kérdésre választ keresendő, egyesek vallásos indítékok alapján eljutottak a személyes egyéni halhatatlanság hitéhez, mások a nihilizmusához. De az így feladott kérdés Kolbenheyer szerint nem is kaphatott más választ. Mielőtt az egyén célját kutatnók, azt kell tisztáznunk, miért van egyáltalán egyén.

Mint tudjuk, az egyén idők folyamán a plazma differenciálódása következtében, a plazma érdekében alakult ki. Így már adva van tehát célja is: „Der Sinn und Zweck des Menschenlebens ist darin gegeben und damit erschöpft, daß der einzelne innerhalb des typischen Komplexes seiner überindividuellen Individuationen die anpassende Funktion erfülle.“

²² W. Linden: *Kolbenheyers Metaphysik und seine Dichtungen*, szerint Kolbenheyer tagadja az abszolútot. (Die neue Lit. 2. Nov. 1931.)

²³ Kolbenheyer szerint a rómaiak Jupiter fulgura pl. csak csinálja a villámot, de a német Wotan maga a vihar. (Banhütte 338. 1.)

(Bauhütte. 425. o.) Ez a hivatás pedig semmiképpen sem hozható összefüggésbe erkölcsi értékeléssel. Ez a Kolbenheyer-féle naturalista felfogás erkölcsi relativizmusa. Jó az, ami hivatását betölti. De e relativizmus nem azt jelenti, hogy az egyén és egyénfeletti közt fennálló metafizikai viszony, mint az értékelés alapja, lenne változásoknak alávetve. A viszony állandó. De nem állandó az értékelés érzelmi formája. „Nicht konstant und relativ zur spezifischen Funktion, deren Exponent jede Individuationsform metaphysisch ist, muß aber die emotionelle Form sein unter der sich die Wertung vollzieht.“ (Bauhütte, 361. o.) Ami az individuációs formát segíti fennmaradásában, azt kénytelenek vagyunk érzelmileg erkölcsi jónak, ami azt hátráltatja, rossznak értékelni. A halál nem más, mint az alkalmazkodásra képes plazmarészek kiapadása. Az az ember, ki a biológizmus alapján áll, sokkal nyugodtabban néz majd szembe azokkal a nehézségekkel, melyekkel a plazma új alkalmazkodási formájáért folytatott küzdelem folyamán szembekerül, mint az az egyén, ki az én-ben öncélt látott.

Az egyénnek az egyénfeletti vel való kapcsolatai tisztázására és rendezésére a vallások Kolbenheyer szerint ma már nem képesek. Még a vallásos egyén számára is magánügy lett a vallás, ami Kolbenheyer szerint racionális rendezőformája az érzelmi természetű metafizikai ösztönöknek. Tehát csak azoknak a népeknek lehet vallásuk, melyek képesek érzelmeiket racionális formákban átélni, érzelmi feszültségeiket racionálisan feloldani. (Neuland. 84. o.) A németek erre nem képesek. „Wir sind heute noch die Mystiker des Glaubens und die Protestanten der Religion“ (u. o.). De a metafizikai ösztön napjainkban is él, sőt talán még erősebb, mint valaha, mivel éppen napjainkban, a fehér emberiség újabb nagy alkalmazkodási harcot folytat.²⁴ Ha sikerül legyőzni a tudat és én hypostasisát, akkor túl minden vallásos hiten el fogunk jutni, mert el kell jutnunk, a természetes forrásokból fakadó rendező elvhez. (Bauhütte. 301. o.) Ezen az úton akar segítséget nyújtani a *Bauhütte, Elemente einer Metaphysik der Gegenwart*, mely, mint azt címe is mutatja, nem befejezett rendszer, me-

²⁴ „Jung bleibt nur die Sehnsucht, auch wenn sie im Schatten der Gleichnisse ruht.“ (P. I. Bevezető sorok.)

lyet bárki magáévá tehet, hanem alapelemeket tartalmaz, melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy bárki elinduljon velük és célhoz is jusson, de csak a maga módján.²⁵

Kolbenheyer költői művei és különösen a történetiek ezt, az igaz útért, az egyén és az isten kapcsolatának helyes megismeréséért folytatott küzdelmet tárják elénk a századok forгатagában. Giordano Bruno, Spinoza, Jakob Böhme, Paracelsus, Meister Eckhart — mind olyan nevek, melyeknek hallatára vallási harcok, reformtörekvések, eretnkségek juthatnak eszünkbe. Kolbenheyer a történeti műveken belül is két vonalat különböztet meg, amint azt az előrebocsátott elméleti vizsgálódásokból már megállapíthattuk: a mediterrán (metafizikai-monizmus) és a germán (ismeretkritikai-monizmus) gondolkodás vonalát. Az első szerepelhet tehát Spinoza, esetleg Giordano Bruno, a másodikon a többiek. Kolbenheyernek ez a megkülönböztetése kissé önkényesnek tűnhet, mivel a filozófiatörténetek az említett gondolkodókat általában összefoglalóan pantheista névvel szokták jelölni. Giordano Bruno anyai ágról eredő németiségének kihangsúlyozása talán épen azt célozza, hogy őt is az ismeretkritikai vonalra lehessen hozni. A teremtő isten és az egyszer teremtett világ viszonyát vizsgálja ezek szerint Spinoza, az örökké teremtő isten és a világ viszonyát a többiek. Az első irányzat rendszert állít fel, a második csak irányt szab. Így el lehet kerülni a dogmaképződés veszélyét. Pedig valójában Spinoza nagyon közel áll a német pantheistákhoz, legfeljebb, ha a rideg geometriai módszer emel közéjük erősebb válaszfalat. Nem is beszélve arról, hogy Kolbenheyer plazmája és individuációi mennyi rokonságot mutatnak Spinoza substancijával és modusaival.

Baruch Spinoza nem nyugszik bele apái vallásának oly értelmezésébe, melyet a rabbik akarnak adni. Tehát nyelvi tanulmányok után, maga teszi kezét az írásokra és így saját erejéből és eszéből akarja azokat megérteni. Látja, hogy az *egy isten* különbözőképpen nyilvánította ki magát a különböző embereknek; másként beszélt a harcoshoz, másként a törvényhozóhoz. Ezért nem fogadhatjuk el kritika nélkül, mint nekünk szólót azt, amit az Úr nem nekünk, hanem Mózesnek

²⁵ Kolbenheyer ist eine von dogmatischen Bindungen aus gesehen ungläubige Natur. (F. Koch: E. G. Kolbenheyer. (26. o.)

mondott. David, Salamon és a próféták is mind saját utakon jártak és nem ragaszkodtak mindenben a hagyományokhoz. De nem is lehet egy hitben megtalálni a teljes igazságot, mert ha ez egyben benne lenne, akkor nem lenne szükség annyiféle vallásra. Tehát úgy látszik, hogy isten és az igazság csak egy, de számos út vezet hozzá. Ezzel Spinoza tagadja a vallások jogát az egyedüludvözítésre. Ki is lép egyházából, a zsidó hitközösségből, de nem lesz kereszténnyé. Minden vallási regulától és dogmától menten igyekszik utat keresni, melyen az istenkereső lelkek majd követhetik. Descartes műve sok dolgot megvilágított előtte, de nem hozott végső megnyugvást számára. Tovább kutat. A meggyalázások és szenvedések végül rendszerré érelik benne az istenről és a világról szóló gondolatait. Minden, ami van, istenben van és semmi sem létezik, istenen kívül. Isten az örök, ő az egyedüli *substantia quod in se est et per se concipitur*, melynek nincsenek határai, mely mindennek a végső oka. Ő alkotta a világot ebben az egyetlen lehetséges formában. Mivel minden istenben van, az embert is ugyanazon törvények irányítják, mint istent; az ember egy az istennel és közöttük csak egy érzelmi kapcsolat lehetséges, a szeretet: az *amor intellectualis Dei*. Istent gyűlölni nem lehet, mert akkor isten kénytelen lenne önmagát gyűlölni.

Ez a geometriai formulákkal, természettudományos módszerekkel meghatározott istenfogalom ad megnyugvást Spinozának küzdelmes évei végén.

A Kolbenheyer szerinti ismeretkritikai monizmus szellemében működtek a német misztikusok és a velük rokon Giordano Bruno. Az ő számára szűkek voltak a dogmák. Úgy látja, hogy a régi világ más vonatkozásokban is kiüregedett és a kialakuló új világ sok helyen már le is győzte a régit. A hitigazságok sem örökérvényűek, hanem egy bizonyos formában csak egy bizonyos korban érvényesek.

Az istenhez hasonló egyéniség korlátait áttörve a végtelenbe feszül Giordano Bruno új embere. Ennek az új embernek az istene már nem a felhőköntúli magasságokban trónoló, a világot egyszer megteremtett és azt azóta kormányzó isten, hanem egy végtelen, mindent magában ölelő körforgást elindító lény, mely benne van minden létezőben, jóban és rossz-

ban egyaránt, mert hiszen belőle ered jó is, rossz is. Ez az isten maga a természet is. Az egyszer elindított és meghatározott körforgás kényszerít mindent, tehát magát az istent is. „Gott kann seine eigene Natur nicht überholen, er muß sie auswirken lassen. (*Herorische Leidenschaften* 52. o.) Önmagából sugárzott ki isten mindent és öhozzá fog minden visszatérni. Minden lényben él az isteni szikra, melynek minden vágya kibocsátójával újra egyesülni. Ez a leküzdhetetlen vágy legyőzi az én korlátait, a végesség megkötöttségeit és feltartóztathatatlanul áramlik isten felé. Igaza tudatában, felszabadult énnel, szívében mások felszabadításának reményével, nyugodtan lép Giordano Bruno a máglyára, melynek lángjai tannait, megsemmisítés helyett, örök hatékonyságra élesztik.

Már nem ilyen zárt és egységes jellegű rendszer az, amelyet Meister Joachim Pausewang hagy unokájára Jakob Böhme szellemében és annak írásai nyomán. Jakob Böhmének sem a maga korában, sem azóta meg nem értett rejtélyes, fél tudományos nyelven írott művei csak helyenkint világosak, így nem is alakulhatott ki logikus és áttekinthető rendszer az ő elveiből. De gondolatainak melegsége és meghitt embe riessége mégis annyira hat Pausewangra, hogy unokája számára is meg akarja örökíteni az utat, melyet ő járt Jakob Böhme után. Nem vallásos formulákat hagy ő unokájára, hanem élettapasztalatokat. Mert Pausewang mester szerint sem lehet formához kötni az isten felé vezető út keresését. Minden teremtmény a maga módján jut el istenéhez. Miként?: „Basil, dafür ist keine Practic erfunden.“ (37. o.)²⁶

A természetet tanulmányoznunk kell, mert különben önmagunkat sem ismerhetjük meg helyesen, minthogy mindenütt van belőlünk valami. Így majd talán megismerhetjük az istent is, ki mindent teremtett, ami van, ki jónak és rossznak a forrása és ki öröktől fogva állandóan teremti a világot. A világ lényege pedig a növekedés: „Gott in uns, Gott der Welten und Himmel. Nit Werden noch Vergehen, nit Rennen, noch Ruhen, kein totes Spiel, das in sich zurückkehrt. Wachsen.

²⁶ V. ö.: Ich werde mich auch zu keinem Teil vollkommen verpflichten, bis mich eines durch genügsame Erweisung persuadiert zu glauben, daß er vor den anderen die rechte, wahre und allein seligmachende Religion habe. (Grimmelshausen: *Simplicissimus*. III. S. 9.)

Vom Ich zum Selbst und weiter über dein Selbst hinaus. Das ist Weltleben, nur das ist Gott.“ (39. l.) És ugyanaz történik a természetben, ugyanaz az emberben; ugyanaz az isten lélekezik minden lényben. Az isten, ki nem is szakadhat el a világtól, még ha akarna sem, mert ő maga minden, ő a *minden*.

A természet megismerése vezeti Paracelsust is istenhez vivő útján. A makrokozmos megismerése után juthatunk el az ember igaz megismerésére, mert ő is úgy látja, hogy az embernek legnagyobb része az emberen kívül van. Amit eszünk, amit belélekszünk, a föld, a víz, a csillagok, mind tartalmaznak valamit az emberből.

Ez az ember el akar jutni istenéhez. Az egyházak és híveik nagyrésze szavakban keresik az istent, pedig a szavak és hasonlatok már kiöregedtek, mivel mindennek megvan az istentől előre kijelölt és meghatározott ideje, a szentnek is, meg a latornak is egyaránt. A természet titkaiba kell elmerülnünk és onnét kikeresni az istenhez vezető utat. Csodákban való hitre, csodavárásra nincs szükség. Önmagunkból és a természetből mindent megérthetünk. A természet segítségével igaz ismerethez és istenhez juthat mindenki a maga módján, praedestinációja szerint. Mert az igazság és az isten ugyancsak egy, de az emberi tökéletlenség nem engedi őt egyértelműen megismerni. „...ein Wort ein Testament, hinwider papstisch Wesen, lutherisch, zwinglisch, tüferisch, sektisch mannigerlei. Das kunt aber nit beim Evangeli gelegen sein, und nit im Unvermögen Gottes vor des Menschen Ohr. Es muß in limbo Adae liegen und Adam ist der Irrung und Krankheit untertan.“ (P. III. 134. o.) Ezért különböznek az egyházak is. Mindegyik másra hivatott el. A római egyház pl. a tanításra, a lutheri a beteljesítésre. Ezért volt az elsőnek szüksége tantételekre, a másodiknak azonban nem, mert az maga az isten bennünk. Ebben a minden létező számára neki való feladatkört kereső felfogásban természetes, hogy a rossz is szükséges; a természettudományokból vett hasonlattal Paracelsus úgy magyarázza szükségességét, hogy a méreg sem minden esetben méreg. Néha gyógyszer. Különben is a rossz, a bűn, állandóan erősebben sarkall bennünket isten igaz ismeretére, a bűnt követő büntetés révén. Tulajdonképpen isten, a teremtő lett önmagának mérge a teremtett világban. Tehát jó

is, rossz is, minden istentől ered, mindenben az istenség, az örökkévaló halad ismeretlen célja felé. Az isten, a creator, creatummá lesz az emberben; ez az ember élete; így minden, amit az ember tesz, a creatummá lett creator révén van meghatározva. Hogy is tehetne az ember jót, vagy rosszat saját akaratóból, mikor nem adatott meg neki még egy hajszálat fehérré avagy feketévé tenni sem. Isten az egyedüli, ki meghatározatlanul, kötetlenül akarhat. Ez az isten él az ő műveiben és őbenne élnek művei. „Muß Gott nit leben in sinen Werken und sin Werk in ihm?“ (P. II. 30. o.) A teremtéssel az isten részessé lett bennem és mindenben. Így mindnyájan isten részesei vagyunk. Mivel isten a teremtményekben természetessé vált, a teremtményekben van képesség az isten megismerésére: „...der do lebet in limbo aeterno eures Leibes, der wird den Weg zeigen us euch selbs.“ (P. III. 310. o.)

Paracelsus gondolatai már nyílegyenesen mutatnak vissza oda, honnét az egész német reformmozgalom elindult, a német misztikára. Az akkor divatos, vallásos dogmáktól ment istenkeresésnek egyik legjellegzetesebb alakja Meister Eckhart, ki még nem is annyira a római egyházat, hanem az elvilágiasodás szellemét támadta. Az ő gondolatai és törekvései szolgálnak háttérül Kolbenheyer utolsó történeti regényében. Csak háttérül, mert előtérben a kis Ebner Margit áll, ki átszenvedti a közvetlen istennelélést keresők minden testi-lelki kínját. Ebben a szelídlelkű apácában teljesedik ki Kolbenheyer regényében a kor vágya: „Gott sucht sich selber in einem Volke, und sein Verlangen verlautet am offenkundigsten im Weibswesen.“ (356. o.) De Margit csodálatos és szenvedésekkel teli élete Eckhart tanain virágzott ki. Isten megismeréséhez első kellék a test tisztasága. Nem szabad felednünk, hogy a test megtisztítását célzó minden eszköz: böjt, korbácsolás, sőt maga az egyház is csak eszközök és ezen túl nincs más hivatásuk és jelentőségük isten előtt. A legtisztábban fogalmazott cél a test elölése lenne, hogy az ilymódon felszabadított lélek szabadon egyesülhessen istennel. Csak ekkor ér véget a bűnös állapot, mert isten megfoghatatlan módon magába veszi az ember bűneit.

Küzdelmes évek folyamán alakult ki benne az isten fogalmának új értelmezése; isten teremtett mindent, ami van,

de nem hosszú napokon át, hanem az ő végtelen létének egy pillanatában és azóta is folyton teremt. Míg a világot meg nem teremtette, addig ő maga sem volt isten. Az isten minden alkotása időtlen, mert minden teremtmény öröktől fogva benne van az igében, melynek nincs kezdete. A teremtő isten él az emberben is, mint szikra, mely lehetővé teszi az embernek isten megismerését, illetve isten számára önmagának megismerését, mert Eckhart szerint bizonyos: „daß Gottes Erkenntnis und meine Erkenntnis eins ist, und daß ich eins bin mit dem lichten Gotte.“ (420. o.)

Isten jóságában és végtelen szeretetében kénytelen önmagát nekem adni, mert isten maga a szeretet; szeretet minden iránt, amit csak teremtett; szeretete hajtja minden teremtménye felé, legyen az jó avagy rossz, mert hiszen istenből ered jó is, rossz is. Ezért nincs is olyan bűn, legyen az akár halálos is, mely engem istentől elválaszthat, attól az istentől, ki mindig bennem van. A megismerésben isten visszateremt engem önmagába és így az ember, kiből isten él, még az angyaloknál is magasabban áll, mivel az angyalokat, mint tisztá lelkeket az isten nem veszi fel többé önmagába, mert őket nem kell megtisztítani.

Ilyen elragadtatott istenszeretetben, melynek átélését elkínzott testén is érzi, oldódnak fel Margit gyötrelmes feszültségei végtelen megnyugvássá.

Az istenközelség, és az istenben élés gondolatai a magasabbra differenciálódott emberekben más természetű legfőbb céloknak adnak helyet. A modern művek hősei számára nem probléma többé sem a Szent Írás értelmezése, sem az egyházak harca; ők a modern idők ideáljai felé irányulva keresik a számukra legfőbb cél elérését. De a hősöknek az irányváltozása nem jelent szakadást a történeti művekkel szemben. A nagy találmányokért folytatott harc és a művészet maga is ugyanabban a metafizikai ösztönben gyökereznek, melyből a differenciálódás alacsonyabb fokán a misztikusok és a pantheista istenkeresők táplálkoztak. „Soweit unter den Reaktions- und Ordnungsformen der Kulturmenschheit heute Technik und religiöse oder philosophische Metaphysik auseinander liegen, so innig waren ihre Urelemente damals verbunden in jeder Menschentat.“ (Neuland. 39. o.) E szétágazás

egy korai jelenségének tekinthető Kolbenheyer műveiben a *Gregor und Heinrich* c. dráma mely ugyan történeti tárgyú, de szelleme egészen más, mint Kolbenheyer többi történeti műveié.

Heinrich nem földöntúli célokért, nem istenben való megnyugvásért harcol, hanem politikai célja van, amint azt a pápa is világosan látja: „Heinrich, ich weiß es: nicht den Frieden der Seele suchst du! Du willst das Reich.“ A birodalom megalapítása Heinrich számára a legfőbb cél, míg az egyház elsőbbségének hite tölti be egészen Gregor lelkét. Heinrich azonban mégsem szakadt el a vallástól és, ha ő maga nem is él már benne, célja érdekében folytatott küzdelmében mégis mindig számol a valással.

A végleges szakítás csak a modern művekben észlelhető. A *Montsalvaschban* a vallás már nem jut nagyobb jelentőséghez. Ami az ősök számára még fájdalmas vágyaktól terhes élmény volt, az a késői unokának csak olyan szemlélődési tárgy, mint az emberség kulturtörténetének bármilyen más jelentősége. A Paracelsus utolsó kötetének misztikus bevezető soraiban a Vihar ura eltemette a Koldust a Brenner sziklába és az azóta sem tudott a németek számára feltámadni. Az isten, mint legfelsőbb fogalom és legfőbb cél ezek szerint betöltötte hivatását. Jó volt és jó azok számára, kik még hinni tudnak benne, kik megtalálják benne a mindennek felett való bizonyosságot. Az emberek mindig vágyaik megnevezhetetlen célját jelölték isten névvel. De az új kor embere számára ez az elképzelés már nem kielégítő. A modern művek hősei is hisznek magasabb, mindennekfelett álló egységben, mely felé az emberek irányulnak, de ez a gondolat nem azonos sem a teremtő, sem a mindenben élő istenbe vetett hittel. Egy isten létének elfogadása az Ulrich Bihanderek szemében gyávaság, megfutamodás a problémák megoldásáért folytatandó harc elől. Szerintük isten feltételezése csak kényelmes búvóhely a gondolkodásra lusták számára. Ami nehéz, ami megfoghatatlannak látszik, az mindig könnyen megmagyarázható egy irányító isten bekapcsolásával. „Aber uns fehlt die Bequemlichkeit eines Gottes, dem man die letzten Schwierigkeiten aufpackt.“ (*Montsalvasch*: a Finanzrat szavai. 125. o.)

A vallás ilyen értelmű háttérbeszorulását követni fogja a filozófiáé is. A jövő embere számára talán már a filozófia sem adhat majd megnyugvást a végső dolgok tekintetében; talán a filozófia sem más, mint egy állomás a *megismerő érzés* (das erkennende Fühlen) felé vezető fejlődésben, mely érzés egy magasabbra differenciálódott emberiség számára nélkülözhetővé fogja tenni a filozófiát magát is. Vagyis érzés és megismerés egybeolvadnak majd egy magasabb egységben. Így a lét célja is új értelmezést kap: „Über die Person zur Persönlichkeit, über das selbstbewußte Ich zur selbstfühlenden Sehnsucht zu gelangen, gleichgültig auf welchem Weg.“ (256. o.)

Elszakad a vallások istenétől a Pokolvölgy feletti híd építője, Lucas Prein is a *Brücke*-ben. Számára nincs abszolút bizonyosság. Nem hisz, de érez. Érzésbizonyosság hiteti el vele, hogy felesége a túlvilágon vár rá. Különben számára már nincs semmi magasabb cél: a híd elkészült, az építő betöltötte hivatását és kiteljesítette önmagát a technika egy csodáján. Ugyanígy függetlenek minden vallástól a *Jagt ihn — ein Mensch* feltaláló hőse és a *Das Gesetz in Dir* kategorikus imperativus alatt nyögő Bödding professzora, valamint Reps, a kulturfiliszter is.

A zeneszerző Bruckmeier Eduard élete során is csak reminiscenciák formájában érezhető valami az egyházak értelmében vett vallásosságból. Bruckmeier, a *Das Lächeln der Penaten* hőse, maga is hitetlennek tudja magát, s csak mikor nehéz küzdelmek után megkomponált szimfóniáját akarják elfogadni, csak akkor tör ki belőle önkéntelenül egy istenhez küldött fohász. Mint a meglett férfi gyermekkorá tájaira, úgy vágyik a művész a hitre, az istenre, kiről azonban tudja, hogy az ő számára már nem lehet az, ami volt letűnt nemzedékek számára. Irigyli Beethovent az istenhitért, melyet ő maga csak gyermekkorában érzett. Mert az istenfélelem kegy minden elfáradt küzdőnek: „Wer seinen müden Kopf in die Hand Gottes legen kann, der muß Ruhe finden, auch wenn er schuldhaft geworden ist, wie ich Schuld und Sühne verstehe.“ (150. o.) A halált is teljesen a Bauhütte szellemében fogja fel Bruckmeier; nem szenvedés, nem megdicsőülés és átmenet az örök életbe, hanem egyszerűen az élet visszaolvadása a termé-

szetbe. A metafizikai ösztön Bruckmeierben is ott él, de az ő istene nem köthető többé vallásos formákhoz, mert ő már tudja, amit Paracelsus is kijelentett, hogy az isten és a művészet ugyanabból a forrásból erednek és hogy miként isten, úgy a művészet is az emberben él, mint a művész legfelsőbb életformája és célja.

A filozófia jelentette Gregor Arthaber, a *Begegnung* c. novella hőse számára a légfőbb célt, azt a formát, melyben megnyugvást lelhet az ember. A személyes isten, a jót akaró és a rossz ellen harcoló isten elképzelése őt nem elégítette ki. De saját hivatását is csak későn ismeri fel. Hivatása lett volna a filozófián túl az emberek felé fordulni és bennük átélni eszméinek hatékonyságát, életerejét. Ez nem adatott meg neki, így az öngyilkosságot akarja választani. Saját megítélése szerint, ő nem tudta betölteni hivatását, nem tudta önmagát adni és az adásban önmagát átélni; képtelenségre van kárhozthatva az élete, „...ich konnte nicht, wie ich sollte um mein Äußerstes zu geben. Darin liegt Schicksal.“ (9. o.) Az önkéntes halál feloldás lesz az örökkévalóságban, kilépés az életből, mely mindent, az istent is magában-foglalást jelenti.

Különleges helyet foglalnak el Kolbenheyer művei sorában a *Weihnachtsgeschichten* c. kötet novellái. Ezekben mintha újra a Spinoza és Jakob Böhme korának emberében élő vallásos szellem és hit nyilatkoznék meg, ugyanolyan melegséggel, mint azokban. Talán a legendás tárgy, talán a gyermekkorra való visszaemlékezés okozza, hogy a biológizmus könyörtelen következetességét elénk táró író itt újra helyet enged a meseszerűnek, a csodásnak, az emberi szívhez szólónak. Hasonló, valóban vallásosnak nevezhető megindító sorokat talán csak a költő lírai köteteiben találunk ismét. A keresztény tanítások lágyan rezgő összhangban olvadnak össze az új tanokkal.

Midőn a teremtő és önmagát teremtményeiben megismerni akaró isten a világok egyikén az embert is megalkotta, az emberbe lehelte az egész világ minden vágyódását. E beléoltott vágy hajtotta Ádámot, hogy áttörje egyedüllétének korlátait még bűn árán is. Lucifer csábította erre, hogy ne csak ő egyedül legyen a bukott; de terve nem sikerült, mert az ember bukása után is vigaszt talált a munkában, Lucifer pedig újra csak egyedül maradt örökre, kielégíthetetlen kísértő és

társkereső vágyával. (*Die Rechtfertigung Gottes.*) A munka és kísértés eme világába várják a három királyok a Messiás eljövételét, mikor megjelenik a csillag. Ők tudják, hogy a csillag nem lobban fel idő előtt, csak akkor, mikor az emberekben már olyan erős a vágy, hogy kényszeríteni tudja a világ urát is. (*Königslegende.*)²⁷ A vágy és a remény kikényszeríti a Megváltót, ki habár a zsidó népből született, mert a Messias utáni vágy ott csapott a legmagasabbra, olyan mélyen emberi lesz, hogy benne minden nép fellelheti a saját legmélyebb énjét.

Láthatjuk ezekből, hogy Kolbenheyer maga a dogmák szerinti vallásosságot elutasítja, de formáktól és kötöttségektől függetlenül annál odaadóbb szívvel fordul az eszmény felé, melyet helyesnek ismert meg. A kereszténységből főként a külsőségek voltak rá nagy hatással (*Rorate Coeli*), de különösen a római egyházzal való szembenállásából tűnik ki, hogy a kereszténységet ő a német nép számára idegennek, minden más vallásosságot pedig időszerűtlennek tart. De az a körülmény, hogy ő mindezek ellenére is majdnem állandóan metafizikai problémákkal foglalkozik és vallásos kérdéseket igyekszik megvilágítani, mutatja, hogy ő maga sem más, mint egy modern Paracelsus, ki természettudományt, művészetet és vallást olvasztott össze pantheista ízű elgondolásaiban, noha önmaga élete végéig katolikus maradt.

Befejezés.

Végére jutottunk fejtegetéseinknek, melyeknek folyamán Kolbenheyer filozófiai elgondolásait és ezeknek a költői művekben való megnyilvánulásait vizsgáltuk a család, a nép, a küzdő egyén és a legfőbb cél szempontjából.

A Kolbenheyer műveiben található problémák sokasága és mélysége már önmagában is meggyőzhet bennünket arról, hogy személyében a jelen német irodalomnak egyik legtehetségesebb művelőjével állunk szemben. Filozófiai eszméi szervesen összefüggnek Kant, Nietzsche, Fichte, Schleiermacher gondo-

²⁷ R. H. Bartsch: *Lukas Rabesam* c. regényében ugyanez, kissé mechanizáltabb formában: A vágy és remény a pozitív pólus telítettség esetén ellenállhatatlanul kikényszeríti a negatív (isten) közeledését.

lataival (F. Koch), majd Bergsonnal, Sprangerrel és általában a naturalizmus és evolutionizmus filozófusaival. Nem is képzelhető, hogy gondolkodók, kik rendszereket adtak és nemzedékeket láttak el eszmékkel, hatás nélkül maradtak volna egy új filozófusra, ki ugyan nem akar rendszert adni, hanem csak irányvonalakat a *naturalista konzervativizmus* szellemében és, aki harcol minden Spengleréhez hasonló rémlátás ellen.

Kolbenheyernek, mint költőnek pedig rokona minden író, ki a mindennapi élet kérdésein túl valaha is megkísérelt mélyebben fekvő problémákat is megoldani. Így a modern német írók közül első helyen Hermann Stehr. De vitathatatlan a szellemi közösség és gyakran a problémák azonossága egész sor más íróval, mint pl. Paul Ernst, R. M. Rilke, Peter Rosegger, Wilhelm Schäffer, R. H. Bartsch, a prágai írók körével és még számos mással.

Érthető, hogy Kolbenheyer művei nem arattak gyors sikereket és hogy írójukat a múlt évtizedekben éppenhogy nem kézlegyintéssel intézték el és szorították vissza abba a verembe, hol a mai német irodalom tehetségei összeszorított fogakkal várták és munkálták a maguk és népük feltámasztását.²⁸ Voltak kritikuskok, kik védték és sokat vártak tőle. De ez volt a ritkább eset.²⁹ De a közöny és visszautasítás sem tudta eltéríteni magas céljától. A közelmúlt évek azután meghozták a; ha nem is hangos, de őszinte sikert, melyre a költő eladdig hiába várt.

Hogy gondolatai a jelen német rendszerrel mennyi rokonságot mutatnak, azt talán nem is szükséges kiemelni, hogy biológiai alapon létrejött politikai jóslatai mennyire valóra váltak, azt mindenki tudja. (*Anschluß, Wem bleibt der Sieg, Volk und Führer.* stb.) Csodálatos, hogy ez a költő és filozófus, ki nem is számíthatja magát tiszta németnek, hisz még emlékszünk, hogy apai nagyanyja magyar volt, édesanyja karlsbadi, apai nagyapját pedig a magyar evangélikus egyház érdekei vezették munkásságában, ki Budapesten született és a Szudéta-

²⁸ „... Es fehlt ihm der schöpferische Hauch. Er hat eine beispiellose Museumarbeit geleistet.“ (E. Glaser.) Mühlberger: Stimmen über E. G. Kolbenheyer. Witiko. I. 1928. (330. o.)

²⁹ „Seit Raabe schweigt, ist uns kein größerer Geist entstanden.“ (W. Stapel, Dt. Vt. Dez. 1925.)

vidéken nevelkedett, annyira tisztán érzi magában az összné-
metség vérének lüktetését, annyira magáévá tesz' minden igazi
német problémát, olyan elhivatottan mondhatnók prófétai ihlet-
tel, és mindenesetre prófétai stílusban fordul a német néphez.

Kolbenheyer azonban nincs tájhoz kötve; őrá nem alkal-
mazható jogosan semmi olyan elmélet, mely nagy fontosságot
tulajdonít a földrajzi helynek, vagy akár a történeti környezet-
nek, melybe az író beleszületett és melyben él. Állandó vándor-
lás és költözködés jellemzi inkább Kolbenheyert, miként mun-
káinak hőseit, kik világokat járnak be, mindenütt tanítva és ta-
nulva. Így tehát világos, hogy Kolbenheyernek csak főproblé-
mája a német szellem fejlődése, de ihletője a fajhoz és feleke-
zethez nem kötött, a mindennapi élet feletti problémákra néző
örök emberi.

Azt nem lehet megmondani, de nem is célunk a találgatás,
hogy vajjon Kolbenheyer számára az írói dicsőség kora már
elmult-e, vagy talán csak hosszú évek multán lesz eljövendő,
de annyi bizonyos, hogy ő nagyon erős akkordokkal működött
közre a németység háború utáni fejlődésének szimfóniájában.
Ami Kolbenheyer műveinek jövő sorsát illeti, álljanak itt Goethe
szavai:

„Was glänzt, ist für den Augenblick geboren
Das Echte bleibt der Nächstwelt unverloren.“

(Faust: Vorspiel.)

Kolbenheyer E. G. művei megjelenésük sorrendjében:

E. G. Kolbenheyers Werke in zeitlicher Folge:

- Giordano Bruno, Die Tragödie der Renaissance. Wien, 1903.
 Die sensorielle Theorie der optischen Raumeempfindung. Leipzig, 1905.
 Amor Dei, Ein Spinoza-Roman. München, 1908.
 Meister Joachim Pausewang. Roman aus der Zeit J. Böhmcs. München, 1910.
 Das Bild und sein Wert für die Beurteilung einer Dichtung. Der Kunstwart. 25. Jg. 186. o.
 Montsalvasch. Roman für Individualisten. München, 1912.
 G. Hauptmann „Der Bogen des Odysseus“. Eine technische Analyse. Eckhart. 8. Jg. 433—48. o.
 Ahalibama. Drei Erzählungen. München, 1913.
 Klein Rega. Kindernovelle. Schatzgräber 82. 1914.
 Autobiographische Skizze. Lit. Echo. 20 Jg. Nr. 15. 1917/18.
 Die Kindheit des Paracelsus. München, 1917.
 Wem bleibt der Sieg? Tübingen, 1919.
 Rationalismus und Gemeinschaftsleben. Schwäb. Bund. 2. Jg. (Oberdeutschland) H. 2. 128—39. o. 1920.
 Irrationales über des Wesen des schaffenden Menschen. Schwäb. Bund, Jg. 2. H. 1. 4—11 o. 1920.
 Zur Psychologie der Sagenbildung. Masken. 24. 201—8. o. Lit. Echo. 23. Jg. H. 21. Sp. 1283—88. 1921.
 Parteirationalismus und Schulreform. Schwäb. Bund. 3. Jg. Juli. 1921. 297—308. o.
 Ein Lebenslauf. Bundeskalender f. die Deutschen i. Böhmen. Warnsdorf, 1921. 25. J. S. 113.
 Das Gestirn des Paracelsus. München, 1921.
 Grimmelshausen J. Ch. „Der abenteuerliche Simplicissimus“. Gekürzt herausgegeben von E. G. Kolbenheyer. Berlin, 1922.
 Über die Lehrbarkeit des Prosastils. Leipzig, 1922. i.: Meister d. Stils ü. Sprache u. Stillehre. 46—54. o.
 Weshalb kann der Wirtschaftskrieg nicht enden? Biologische Individuation d. Völker und d. System d. Weltverkehrs. Deutsches Volkstum, 1922. 247—53. o. Oberdeutschland. Jg. 3. H. 11—12. 298—305. o.

Der Dornbusch brennt. Gedichte. Eger, 1922. Böhmerland-Flugschrift. 16.

Ein Gruß vom Wege — euerem Wege. Auswahlband. Rudolstadt, 1923.

Drei Legenden. Hamburg, 1923. Volksbuch. 49.

Über aufgeklärten Nationalismus. Eger, 1924. Böhmerland Jahrbuch, 190—96. o. Deutsches Volkstum, 1923. Heft 6.

Volk und Führer. Deutsche Handelswacht. Jg. 31. Nr. 3. 1924. 39—40. o. — Ring d. Polit. Wochenschrift. Berlin, 1903. — Bohemia. (Prag) 1932. 14/8. — Wissen u. Leben, Zürich. 17. Jg. 484. o.

Frästeli. Ein Kapitel aus „Die Kindheit d. Paracelsus“. München, 1925. D. Schatzgräber. Nr. 117.

Ein dichterischer Gruß v. E. G. Kolbenheyer. i. Festschrift A. Sauer zum 70. Geburtstag. Stuttgart, 1925. 402. o.

Die Bauhütte. Elemente einer Metaphysik der Gegenwart. München, 1925.

Über das Jugendschutzgesetz. Eckart. Jg. 2. 1926.

Religiöse Dichtung. Eine Fragestellung. Eckart. Jg. 2. 1926. 215—57. o. Aussichten der Zensur. Zum Gesetzwurf gegen Schmutz und Schund. Eckart. Jg. 3. 1926. 40—442. o.

Lebenswert und Lebenswirkung der Dichtung in einem Volke. München, 1926.

Das dritte Reich des Paracelsus. München 1926.

Literarische Kolportage. Deutsches Volkstum. 8. Jg. 1926. 267—70. o. Eckart. H. 2. 1923. 201—4. o. Hochschulwissen. (Prag) Jg. 3. 450—52. o.

Karlsbader Gründungssage. Hochschulwissen. Jg. 4. 1927. 552—56. o. Kongreßblatt f. d. ges. innere Medizin. Bd. 38—40.

An A. Sauer. † 17. Sept. 1926. Süddeutsche Jahrbücher. 1927. 50. o.

Heroische Leidenschaften. Die Tragödie des Giordano Bruno. München, 1928.

Die volkbiologischen Grundlagen des deutsch-österreichischen Anschlußgedankens. Deutsches Volkstum. 1928. Jg. 10. 172—79. o.

Über Dichtung und Kolportage in ihrer volkbiologischen Wirkung. Freie Schulztg. Jan. 1928. — Der Tag. Nov. 1927. — Jugendschriftenwarte. März. 1928.

Dichtung und Kolportage. Witiko. Jg. 1. 1928. Nr. 4. 322—23. o. — Deutsche Lehrerinnenzg. J. 45. Beil. 20.

Unterhaltung mit Freunden der Literatur über „Heroische Leidenschaften.“ Witiko. Jg. 1. 1928. Nr. 4. Masken. Düsseldorf, 1928. XXI. 16. Nachwort i.: Heroische Leidenschaften. München, 1928.

Be-Zor. (Eine Novelle) i. Fortsetzung. Polit. Wochenschrift. 1928.

Dichtung und Literatur. Pol. Wochenschrift. 1928. Nr. 48.

Unsere österreichischen Brüder. Münchener Neueste Nachrichten. 1928. 4/4.

Der Autor als Spielleiter. Das Nationaltheater. 1929. Jg. 2. H. 2. 401—8. o. — Deutsches Theater a. Rhein. Okt. 1930. Düsseldorf.

Zur Zensurfrage. Deutsches Volkstum. 1929. Jg. 11. 761—66. o.

Sensationsbühne, Starkauf und Novitätenhetze. Süddeutsche Monatshefte. Jg. 26. 1929. Apr. 487—89. o. — Berliner Börsenztg. 1931. 13/11.

- Zensur und künstlerisches Schaffen. Ethik. Jg. 6. Sept. 1929.
 Antwort auf Abderhalden: Zur Frage d. Zensur. Ethik. Jg. 6. Nr. 50.
 Der naturilistische Konservativismus. Münchener N. Nachr. 1929. Nr. 288/89.
- Wo bleiben die Universitäten? Der Kunstwart. Jg. 43. Nov. 1929. 81. o.
 Einiges über die Lebensgesetze der Dichtkunst, besonders des Dramas. Masken. Jg. 23. Nov. 1929. 101—7. o. — Das Nationaltheater. Jg. 2. Dez. 1929. 81—6. o. — Hochschulwissen. Jg. 8. 1931. 533—37. o.
- Wenzel Tiegel. Mit einem Nachwort v. F. Koch. Leipzig, 1929. (Philips Recl.)
- Kriegsschuldflüge und die Verhinderung des Friedens. Entgegnung zu A. Diehls ... Tägliche Rundschau. (Berlin) 29/7.
- Das Lächeln der Penaten. Roman. München, 1927.; Hamburg, 1929.
 Lyrisches Brevier. Gedichte. München, 1929.
 Heroische Leidenschaften. Drama. München, 1929.
 Die Brücke. Drama. München, 1929.
 Kämpfender Quell. Novelle. München, 1929.
 Zur Theaterfrage. Süddeutsche Monatshefte. 1929. Jg. 26. H. 7.
 Aufgaben der deutschen Universitäten. Rhein.-Westf. Ztg. 1929. 4/12.
 Stimme. Essays. München, 1930.
- Naturalistischer Konservativismus. Heimatbildung. (Reichenberg.) 1930. Nov. 81—86. o. — Polit. Wochenschrift. 1930. Nr. 82.
- Das deutsche Volk und die Ideologie einer Paneuropa. Münchener N. Nachr. 1930. 3/6.
- Die Sektion der Dichter an der Berliner Akademie. Süddeutsche Monatshefte. Jg. 28. 1930/31. 519. o. — Deutsches Volkstum. Jg. 13. 1931. 249—65 o.
- Reps, die Persönlichkeit. Roman. München, 1931.
- Vorwort. i.; Die Feier v. W. Raabes 100. Geburtstag i. Braunschweig. Mitteilungen f. d. Gesellschaft d. Freunde W. Raabes. 1931. Bd. 23.
- Jagt in — ein Mensch. Drama. München, 1931.
- Das Gesetz in dir. Drama. München, 1931.
- Die nationale Revolution und das Aufleben des deutschnationalen Geistes. Deutsches Volkstum. Jg. 15. 1932. 533—40. o.
- Goethes Weltbürgertum und die internationale Geistigkeit. Deutsches Volkstum. 1932. 357. o.
- Unser Befreiungskampf und die deutsche Dichtung. München, 1933.
 Die Begegnung auf dem Riesengebirge. Novelle. München, 1933.
 Deutsches Bekenntnis. Sprechchor. München, 1933.
 Die volksbiologischen Grundlagen der Freiheitsbewegung. München, 1933.
- Dichtkunst und Volkstum. Leipzig, 1932. Hammer. Jg. 32.
 Deutsche Freiheitsidee. Deutscher Almanach. Leipzig, 1933. (Ph. Reclam.)
- Zuspruch für die Jugend. Fränkisch. Kurier. Nürnberg, 1933. 3/8.
 Die Dichtung im Befreiungskampf. Hannoverscher Kurier. 1933. 29/11.

- Wert und Wirkung der Dichtung in einem Volke. Berliner Tagblatt. 1933. 18/10.
- Die beiden Quellen der Kunst. Christliche Kunst. Jg. 1933. 442. o.
- Lied der Alten. (Ein Gedicht.) Völkische Kultur. Jg. 2. 1934. 97. o.
- Der Lebensstand der geistig Schaffenden und das neue Deutschland. München, 1934. — Deutsche Allg. Ztg. 1934. 1/2.
- Gregor und Heinrich. Ein Schauspiel. München, 1934.
- Weihnachtsgeschichten. München, 1934.
- Neuland. Zwei Abhandlungen. München, 1935.
- Arbeitsnot und Wirtschaftskrise biologisch gesehen. München, 1935.
- Deutsche Bergwerksztg. 1935. 18/10, 23/10, 26/10.
- Blick hinter den Zaun. Deutsches Volkstum. H. 1. 1935.
- Der Weg zur dritten Bühne. Das deutsche Drama. Ein Jahrbuch. N. F. VII. 1935.
- Klaas Y der große Neutrale. Novelle. München, 1936.
- Wie wurde der deutsche Roman Dichtung? München, 1937.
- Dank- der Verwaltungsrat des Frankfurter Goethepreises. Das Innere Reich. Jg. 4. H. 7. 1937.
- Goethes Denkprinzipien und der biologische Naturalismus. — ugyanott, ebenda.
- Das gottgelobte Herz. Roman aus der Zeit der deutschen Mystik. München, 1938.
- Nem soroltuk fel külön azokat a műveket, melyek csak gyűjteményes kiadásban jelentek meg.

A Kolbenheyerre vonatkozó irodalom :

Die Literatur über Kolbenheyer :

- Ackerknecht, Erwin:* Erwin Guido Kolbenheyer. Die Lese. (Stuttgart), 9. Aug. 1913. 497—99. l.
- Ackerknecht, Erwin:* Erwin Guido Kolbenheyer. Die Rheinlande. Jg. 20. (1920.) H. 4. 185—88. l.
- Alker, Ernst:* E. G. Kolbenheyer. Das deutsche Buch. Jg. 7. (1927.) H. 11/12. 385—88. l.
- Bartels, Adolf:* Handbuch zur Geschichte der deutschen Literatur. 2. Aufl. Leipzig, 1909.
- Bartels, Adolf:* Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Die Alten und die Jungen. 8. verbesserte Aufl. Berlin, 1910.
- Bartels, Adolf:* Die deutsche Literatur von Hebbel bis zur Gegenwart. 10—12. Aufl. Leipzig, 1922.
- Beer, Johannes:* Deutsche Dichtung seit hundert Jahren. Stuttgart, 1937.
- Bernt, Alois:* E. G. Kolbenheyer. Deutsche Arbeit. Jg. 25. H. 6. 1926. 187—91. l.

Beyer, Fr. Heinz: Begegnung mit E. G. Kolbenheyer. Ackermann aus Böhmen. V. 1937. 430—35. I.

Beyer, Fr. Heinz: E. G. Kolbenheyer. Universum. (Leipzig) 1937. 239. I.

Biedermann, Pirmin: Zur Sprachform Kolbenheyers. Zeitschrift für Deutshkunde. (Leipzig) H. 10. 1933. 719. I.

Binder, Hermann: E. G. Kolbenheyer als Lyriker. Bes. Beilage der Staatsanzeigen f. Württemberg. Nr. 10. 1929.

Birkenfeld, Günther: Innerlichkeit des schöpferischen Deutschen. Neue Preußische Zeitung. (Berlin) 16. Apr. 1927.

Boehncke: Kolbenheyer als biologischer Denker. Hippokrates. (Stuttgart) VIII. 1937. 846—51. I.

Boost, Karl: Kolbenheyers Dramen in der Schule. Zeitschrift für deutsche Bildung. Frankfurt a. M. Jg. XI. (1935.) 243—49. I.

Borsche, Eberhard: E. G. Kolbenheyer. Deutsches Volkstum. 4. 11. Nov. 1922. 348—50. I.

Brandenburg, Hans: E. G. Kolbenheyer. Die schöne Literatur. H. 12. Jg. 30. (1929.) 561—75. I.

Claudius, Hermann: E. G. Kolbenheyer. Zu seinem 50. Geburtstag. Herdfeuer. 4. 1. Jan. 1929.

Cysarz, Herbert: Von Schiller zu Nietzsche. Halle a. d. Saale, 1928.

Cysarz, Herbert: Lebensfragen des sudetendeutschen Schrifttums. Dichtung und Volkstum. Bd. 35. (1934.) 323—48. I.

Cysarz, Herbert: Werdendes sudetendeutsches Schrifttum. Reichenberg, 1934. in: Heimatbildung, Jg. 15. H. 23.

Dietrich, A.: Kolbenheyers dramatische Werke in der letzten Zeit. Akademikerzeitung. (Wien) J. 24. (1932) Nr. 6. 2. I.

Dietrich, A.: Ein Wegweiser für die deutsche Jugend. Sudetendeutsche Akademikerzeitung. (Prag) J. 4. 4. Folge. 1. I.

Eloesser, Arthur: Die deutsche Literatur von der Romantik bis zur Gegenwart. Berlin, 1931.

Elster, H. M.: E. G. Kolbenheyer. Der Hochwart. Jg. 2. (1932) 292. I.

Ernst, Paul: Zu Kolbenheyers 50. Geburtstag. Die lit. Welt. (Berlin) Jg. 5. H. 1. (1929).

Essl, Karl: E. G. Kolbenheyer. Hochschulwissen. (Prag) 1928. 683—92. I.

Fausel, Erich: Das Zipser Deutschtum. Jena, 1927.

Fittbogen, Gottfried: Kolbenheyers Romane. Deutsche Rundschau. J. 48. 7. Apr. 1922.

Flügel, H.: Heroische Leidenschaft. Das Werk des Dichters E. G. Kolbenheyer. Die nat. -soz. Landespost. 1937. Nr. 34. 17. I.

Frank, Ernst: Das Kolbenheyerbuch. Karlsbad-Drachowitz (Leipzig), 1937.

Fuß, Karl: Besuch bei E. G. Kolbenheyer in Tübingen. Schwabenspiegel. Jg. 20. H. 2. 1926.

Fuß, Karl: E. G. Kolbenheyer zu seinem 50. Geburtstag. Die Prophyläen. (Beil. d. Münchener Ztg.) Jg. 26. 28. Dez. 1928.

Gerber, E.: Kolbenheyer und unsere Zeit. Arbeit und Stille. (Leipzig) Jg. 16. (1934) 129—31. 1.

Glaeser, Ernst: E. G. Kolbenheyer. Literaturblatt der Frankfurter Zeitung. Jg. 60. Nr. 9. 1927.

Gumbel, Hermann: Betrachtungen über Kolbenheyer, seinen Geschichtsroman und seine Philosophie. Dichtung und Volkstum. Bd. 36. (1935) H. 4. 436—57. 1.

Günther, Gerhard: E. G. Kolbenheyer. Deutsches Volkstum. Jg. 10. (1928) April.

Hadlich, Hermann: Kolbenheyer. Der Vortrupp. Jg. 6. Nr. 24. 1927. 699—701. 1.

Hadlich, Hermann: Kolbenheyers Werke. Deutsches Volkstum. Jg. 5. (1923) H. 4. 142. 1.

Hadlich, Hermann: Kolbenheyers Gregor und Heinrich: Wirkung des Spiels. Zeitschrift f. Deutschkunde. Jg. 49. (1935) 428. 1.

Hanika, J.: Herkunft des Namens Kolbenheyer. Karpathenland. (Reichenberg) III. 1930. 119. 1.

Heimerl, A.: E. G. Kolbenheyer. Deutsche Heimat. 1930. VI. 306—10. 1.

Heintze-Cascorbi: Die deutsche Familiennamen. 7. Aufl. Halle/S—Berlin. 1933.

Hertel, Heinz: Das dritte Reich in der Geistesgeschichte. Hamburg, 1934.

Hofmiller, Josef: Über E. G. Kolbenheyer. Der Kunstwart. (München) J. 43. H. 2. (1929) 94. 1.

Hohlbaum, R.: E. G. Kolbenheyer. Der Türmer. (Stuttgart.) J. 31. (1929) 351. 1.

Hohlbaum, Robert: Kolbenheyer. Sammler. (Beil. d. Münchner-Augsburger Ztg.) J. 98. (1931) Nr. 5.

Jakober, R.: Kolbenheyer, der Meister des deutschen philosophisch-historischen Romans. Die Wartburg. J. 33. (1934) 54—63. 1.

Kaergel, H. Christofel: Der Dichter des deutschen Volkes: Kolbenheyer. Zeitschrift f. das Deutschtum i. Auslande. J. 31. (1932) H. 9. 239. 1.

Kindermann, Heinz: Das literarische Antlitz der Gegenwart. Halle/S. 1930.

Kindermann, Heinz: Von der „Neuen Sachlichkeit“ Jahrbuch d. freien deutschen Hochstifts. Frankfurt/M. 1930. 354—90. 1.

Kindermann, Heinz: Des deutschen Dichters Sendung i. der Gegenwart. Leipzig, 1933.

Kluckhohn, Paul: Berufungsbewußtsein und Gemeinschaftsdienst des deutschen Dichters im Wandel der Zeiten. Deutsche Vierteljahresschrift. Bd. 14. (1936) H. 1. 27. ff. 1.

Koch, Franz: E. G. Kolbenheyer. Eger, 1929.

Koch, Franz: E. G. Kolbenheyer. Kassel-Wilhelmshöhe. 1929.

- Koch, Franz*: E. G. Kolbenheyer zum 50. Geburtstag. Preußische Jahrbücher. Bd. 214. 3. Dez. 1928. 304—39. 1.
- Koch, Franz*: E. G. Kolbenheyer. Zeitwende. Jg. 4. 1. Jan. 1928.
- Koch, Franz*: E. G. Kolbenheyer. Hochschulwissen (Prag). J. 2. (1925) 8. Aug. 399. ff. 1.
- Koch, Franz*: Geschichte deutscher Dichtung. Hamburg, 1937.
- Kolbenheyer, Moritz*: Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter. v. Franz Toldy. Übersetzung. Pesth, 1865.
- Kolbenheyer, Moritz*: Toldi. Übersetzung. Pesth. 1885.
- Kosch, Wilhelm*: Deutsches Literaturlexicon. Halle/S. 1927.
- Langenbucher, Hellmuth*: Volkhafte Dichtung der Zeit. Berlin, 1934.
- Langenbucher, Hellmuth*: Volkhafte Dichtung der Zeit. 2. erweiterte Aufl. Berlin, 1935.
- Lehmann, Kurt*: Kolbenheyer als Dichter und Denker. Die Neue Literatur. Jg. 34. 1933. H. 12. 683. 1.
- Lehmann, Kurt*: Über die geistige Art E. G. Kolbenheyers. Die Neue Literatur. Jg. 35. (1934) H. 3.
- Lehmann, Kurt*: Das dramatische Schaffen E. G. Kolbenheyers. Die Neue Literatur. Jg. 35. (1934) H. 8.
- Lehmann, Kurt*: E. G. Kolbenheyer und das Problem der Gemeinschaft. Zeitschrift für deutsche Bildung. Jg. 12. (1936) H. 78. 337. 1.
- Leibl, Ernst*: E. G. Kolbenheyer und die böhmisch-ländische Heimat. Böhmerland. J. 4. H. 7. Apr. 1822.
- Lemke, Ernst*: Der geschichtliche Roman der Gegenwart. Hellweg. J. 4. (1924) H. 24. 442—46. 1.
- Lindemann, Karl*: Kolbenheyer-Galsworthy-Alverdes in konzentrationmäßiger Behandlung auf der Oberprima. Zeitschrift für Deutschkunde. J. 47. (1933) 494. 1.
- Linden, Walter*: Kolbenheyers Metaphysik und seine Dichtungen. Die Neue Literatur. Jg. (1931) Nov. 5. 13. 1.
- Linden, Walter*: Geschichte der deutschen Literatur. Leipzig, 1937.
- Loeffler, Ludwig*: Fr. Hebbel an Moritz Kolbenheyer. Euphorion. Bd. 5. (1898) 724. 1.
- Lossow v. R.*: E. G. Kolbenheyer. Bausteine zur deutschen Nationaltheater. (München) J. 3. (1935) 294—99. 1.
- Luther, A.*: Deutsches Land in deutscher Erzählung. Ein literarisches Ortslexicon. 2. Aufl. Leipzig, 1937.
- Mahrholz, Werner*: E. G. Kolbenheyer. Das literarische Echo. Jg. 20. H. 15. (1917/18) 885. 1.
- Mahrholz, Werner*: Deutsche Literatur der Gegenwart. Durchgesehen und erweitert v. Max Wieser. Berlin, 1932.
- Mater, Walter*: E. G. Kolbenheyer. Der Wanderer im Riesengebirge. J. 51. (1931) H. 12. 187. 1. (Breslau.)
- Mänz, Gustav*: E. G. Kolbenheyer und sein Werk. Das Wort. (Hamburg) J. 3. H. 1. (1923).

- Meckler, Rolf*: Die biologische Aesthetik E. G. Kolbenheyers. Zeitschrift f. deutsche Eildung. Jg. 10. (1934). 9. 417. 1.
- Meckler, Rolf*: Kolbenheyer, Träger des Goethepreises. 1937. Der Dietwart. (Berlin) J. 3. (1937) 365. 1.
- Merker, Paul—Stammler, Wolfgang*: Reallexicon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1925—31.
- Mielke, Hellmuth*: Der deutsche Roman. 4. Aufl. Dresden, 1912.
- Möhlig, Karl*: Aus Kolbenheyers Schrifttum. Die Bücherwelt. J. 25. (1928) H. 15.
- Mühlberger, Josef*: Stimmen über E. G. Kolbenheyer. Witiko. Jg. 1. (1928) H. 4. 330. 1.
- Mühlberger, Josef*: E. G. Kolbenheyer. Ostböhmisches Heimat. J. 3. (1928) 239—41. 1.
- Münchhausen, Börries von*: Ave Kolbenheyer. Blätter f. deutsches Schrifttum. 1929. H. 4. 10. 1.
- Nadler, Josef*: Raumzeittafel. Regensburg, 1931.
- Nadler, Josef*: Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. Der deutsche Staat. Bd. 4. (1814—1914) 2. Teil. 3. Aufl. Regensburg, 1932.
- Nagl-Zeidl-Castle*: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Bd. 4. Wien. J. (1937).
- Naumann, Hans*: Geschichte der deutschen Literatur nach Gattungen. München, 1923.
- Naumann, Hans*: Die deutsche Dichtung der Gegenwart. (1885—1933) 6. Aufl. Stuttgart, 1933.
- Niemann, Ludwig*: Die nationalen Aufgaben der deutschen Dichtung. Ostdeutsche Monatshefte. J. 13. H. 8.
- Oertel, Otto*: Gedanken über das Werk E. G. Kolbenheyers. Politische Erziehung. (Dresden) J. 1. (1933) H. 1. 318. 1.
- Pache, A.*: Kolbenheyers Dramen. Deutschlands Erneuerung. J. 21. (1937) 42. — L.
- Papesch, Josef*: E. G. Kolbenheyer. Eine literarische Skizze. Alpenländische Monatshefte. 1. Okt. 1925.
- Papp, József*: A soproni ev. tanítóképző intézet története. (1858—1908). Sopron, 1908.
- Petersen, Julius*: Die Sehnsucht nach dem dritten Reiche in deutscher Sage und Dichtung. Dichtung und Volkstum. Bd. 35. (1934) 150. 1.
- Petsch, Robert*: Wesen und Formen der Erzählkunst. Halle/E. 1934.
- Pongs, Hermann*: Das Bild in der Dichtung. Marburg, 1927.
- Rahn, Marianne*: Kindergestalten bei Kolbenheyer. Kindergarten. J. 71. (1931) 113. 1.
- Rosenberg, Adolf*: Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München, 1934.
- Soergel, Albert*: Dichtung und Dichter der Zeit. Eine Schilderung der deutschen Literatur der letzten Jahrzehnte. Leipzig, 1911.
- Schäfer, Wilhelm*: Kolbenheyer 50. Geburtstag. Die Lit. Welt. (Berlin) J. 5. (1929) H. 1. 3. 1.

- Scheller, Will:* E. G. Kolbenheyer. Hellweg. (Essen) 4. Juli. 1923.
- Schmidt, Adalbert:* Deutsche Dichtung in Österreich. 2. ergänzte Aufl. Wien/Leipzig, 1937.
- Schnee, Heinrich:* Kolbenheyer im deutschkundlichen Unterricht. Zeitschrift f. Deutschkunde. J. 46. (1932) 293—300. 1.
- Schönhuber, Fr.:* E. G. Kolbenheyer. Die Scholle. J. 2. H. 4. Jan. 1926.
- Schwarz, H.:* E. G. Kolbenheyer: Lausitzer Heimat. H. 1. 1928. 379—82. 1.
- Stammler, Wolfgang:* Deutsche Literatur vom Naturalismus bis zur Gegenwart. Breslau, 1927.
- Stammler, Wolfgang:* Deutsche Theatergeschichte. Leipzig, 1928.
- Stapel, Wilhelm:* Ecce ingenium teutonicum. Deutsches Volkstum. Jg. 7. (1925.) 919. 1.
- Stapel, Wilhelm:* Kolbenheyers Feldzug wider das Ich. Deutsches Volkstum. Jg. 9. H. 12. (1927).
- Stapel, Wilhelm:* Grimm, Kolbenheyer und die Frankfurter Zeitung. Deutsches Volkstum. Jg. 9. (1927) H. 4.
- Stapel, Wilhelm:* Kolbenheyers Lehre vom Logochorismus. Deutsches Volkstum. Jg. 14. (1932) H. 6. 340. 1.
- Stapel, Wilhelm:* Kolbenheyer über die Gegenwartsaufgaben der deutschen Dichtung. Deutsches Volkstum. J. 14. (1932) H. 8.
- Stapel, Wilhelm:* Dogmatismus oder Herzensfrömmigkeit. Deutsches Volkstum. Jg. 16. (1934) 101. 1.
- Stehr, Hermann:* Zu Kolbenheyers 50. Geburtstag. Die Lit. Welt. (Berlin) Jg. 5. (1929) H. 1. 4. 1.
- Stiemer, Felix:* Kolbenheyer und das neue Denken. Die Lit. Welt. Jg. 10. (1934) H. 10.
- Strunz, Franz:* Der echte und der legendäre Paracelsus. Das lit. Echo. Jg. 24. (1921—22) H. 11. 649—52. 1.
- Stumpfl, Robert:* E. G. Kolbenheyer. Zeitschrift für Deutschkunde. Jg. 49. (1935) H. 4. 217. 1.
- Terböck, V.:* Neue höhere Maßstäbe. E. G. Kolbenheyer. Das Wort in der Zeit. (Regensburg) J. 1. (1933—34) H. 9. 27—29. 1.
- Treblin, Martin:* Der Dichter Kolbenheyer. Der Türmer. Jg. 28. (1926) H. Jan. 338—44. 1.
- Ullmann, Hermann:* E. G. Kolbenheyer. Eckart. Jg. 7. (1931) H. 8. 527—34. 1.
- Walzel, Oscar:* Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters. Berlin, o. J. (1923).
- Walzel, Oscar:* Die deutsche Literatur von Goethes Tod bis zur Gegenwart. 5. Aufl. Berlin, 1929.
- Wandrey, Conrad:* E. G. Kolbenheyer. Ein geistiger Umriß. Die Lit. Welt. J. 3. (1927) H. 3. 3. 1.
- Wandrey, Conrad:* E. G. Kolbenheyers 50. Geburtsag. Die Lit. Welt. Jg. 5. (1929) H. 1.

Wandrey, Conrad: Bekenntnis zu Kolbenheyer. Deutsche Arbeit. Jg. 28. (1929) H. 5. 129—32. 1.

Wandrey, Conrad: Kolbenheyer im neuen Deutschland. Völkische Kultur. (Berlin) November. 1933.

Wandrey, Conrad: Kolbenheyer. Der Dichter und der Philosoph. München, 1934.

Wandrey, Conrad: Biologische Kulturbestimmung. Die Lit. Welt. Jg. 7. (1931) H. 7. 1—2. 1.

Wandrey, Conrad: *Kolbenheyer* und das neue Deutschland. München, 1934.

Watzinger, C. H.: Geistiges Leben im Werden des Volkes. Das Werk Kolbenheyers. Klingsor. (Kronstadt) J. 2. 16. (1938) 322—28. 1.

Wegner, Paul: Paracelsus der ewige Deutsche. Eckart. J. 2. (1925) H. 1. 204. 1.

Witkopp, Philipp: Deutsche Dichtung der Gegenwart. Leipzig. 1924.

Wolkan, Rudolf: Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern.

Zincke, Paul: Kolbenheyer und die Prager Zensur. Sudetendeutsches Jahrbuch. (1926) 31. II.

Felsorolásunkba nem vettük fel a Kolbenheyer munkáiról szóló ismertetésekét és a hirlapi cikkeket. Ugyiszintén mellőztük néhány név nélkül megjelent cikk megemlítését is.

Deutsche Inhaltsangabe der Arbeit: E. Guido Kolbenheyers Ideenwelt.

Vorwort.

Der Verfasser hat sich das Ziel gesteckt, fern von einem zur Zeit noch illusorischen System, die Ideenwelt eines Dichters unserer Tage auf Grund seiner Werke womöglich objektiv darzustellen.

Biographisches.

Vor Jahrhunderten sind die Kolbenheyers aus Schlesien nach Unagarn eingewandert. Der Großvater unseres Dichters, Moritz Kolbenheyer, wurde in Bielitz geboren, ging in Kés-márk und in Eperjes in Ungarn in die Schule, hat eine Ungarin geheiratet und wurde evangelischer Pfarrer. Er hat sich als Übersetzer und als Vermittler zwischen Ungarn und Deutschland sehr verdient gemacht.

Sein Sohn, Franz Kolbenheyer, hat sich aus Karlsbad die Frau geholt, die am 30. Dezember 1878. einem Söhnchen das Leben schenkte. Dieser Sohn heißt: *Erwin Guido Kolbenheyer*. Sein Leben ist schon den äußeren Umständen nach ein Gegenbild zum Leben seiner Vorfahren, die aus Deutschland gekommen bis zur ungarischen Hauptstadt vordrungen sind. E. G. Kolbenheyer ist in Budapest geboren, er hat die Kinderjahre in Karlsbad und in Eger verlebt, studierte in Wien und wohnt zur Zeit mit seiner Familie in Solln bei München.

Als Kind war er oft krank, und das Bild der ihn aufopferungsvoll pflegenden Mutter haftet so tief in dem Dichter, daß die Mütter seiner Werke uns immer an seine eigene Mutter erinnern, „die im tiefsten Wesen eine muntere und lebensvolle

Frau (war), deren offenherzige Güte das Haus hätte mit Freude füllen können, aber sie trug schwarze Kleidung und stand oft in bitteren Tränen vor dem Bilde des Gatten. (*Rorate Coeli*. S. 38.)

Sin Wusch nach freiem Studium konnte erst nach dem Gymnasium und dem Freiwilligenjahr in Erfüllung gehen. Dann bezog er die Universität Wien, wo sich eine neue, bisher kaum geahnte Welt vor seinen suchenden Augen aufgetan hat. So singt er später in einem Gedicht: Meine Jugend war an dir erglüht Wien, du tausendhaft verkannte usw. (Wien. *Das Innere Reich*. Mai 1936.) Sein Roman *Montsalvasch* kann als ein Stück Autobiographie aus den Wiener Studienjahren betrachtet werden. Die erste Fassung des *Giordano Bruno*-Dramas war schon 1903 fertig.

An der Universität beschäftigte er sich mit Philosophie, Psychologie und Zoologie. Er besuchte dabei auch eine Malerschule, wo er seine spätere Frau kennen lernte. Zahlreiche Romane zeugen von seiner Tätigkeit vor dem Kriege. Sein philosophisches Hauptwerk *Die Bauhütte, Elemente einer Metaphysik der Gegenwart* wurde 1925 veröffentlicht. Man spürt an diesem großartigen Werke, daß der Dichter zur Synthese herangereift ist.

Die Reihe der historisierenden Romane bricht damit ab und es treten die modernen Romane und die Dramen in den Vordergrund seiner dichterischen Tätigkeit. Es mangelt nicht mehr an Anerkennung für sein Schaffen; verschiedene Dichterpreise werden ihm verliehen, er bekleidet hohe literarische und kulturelle Ämter. Das ganze deutsche Lesepublikum verfolgt mit der größten Aufmerksamkeit seine dichterische Tätigkeit, die seit der Machtübernahme noch zugenommen und jedenfalls sich thematisch erweitert zu haben scheint.

Grundlegung.

Unabhängig von der Form, kann man in Kolbenheyers Schaffen zwei Gruppen unterscheiden: die der historisierenden und die der modernen Werke, welche zwei Gruppen in die höhere Einheit des Grundproblems eingeschlossen werden können. Das Grundproblem heißt: Leben und Ringen des Genies und des Einzelnen schlechthin inmitten der Gemeinschaft,

mit besonderer Rücksicht auf die Entwicklung des deutschen Geistes.

Diese Einteilung kann von Kolbenheyers dichterischer Auffassung aus begründet werden.

Die Dichtung als Kunst steht mit der biologischen Entwicklung des Volkes in engstem Zusammenhang, aber sie ist unabhängig von dessen augenblicklicher wirtschaftlichen Lage. Der „l'art pour l'art“ Ästhetizismus wird auch abgelehnt. Die Dichter selbst sind die Nerven des Volkskörpers, die alle dem Volke bevorstehenden geschichtlichen Umwälzungen und Aufgaben am schnellsten wittern und diese in sich zu lösen bestrebt sind. Aber nicht nur der Inhalt, also das Problem, sondern auch die Form der Dichtung kann biologisch bestimmt werden, wie es aus Kolbenheyers Abhandlung *Wie wurde der deutsche Roman Dichtung* (1937.) hervorgeht. Der Dichter kann nur als Mitglied der Gemeinschaft, unter dem Drucke der geschichtlichen Stunde, der jeweiligen biologischen Lage seines Volkskörpers entsprechend schaffen. Er muß mit seinen Dichtungen den metaphysischen Bedürfnissen seines Volkes entgegenkommen. E. G. Kolbenheyer stellt sich die dichterische Aufgabe „Das weltanschauliche Gewissen zu beleben, das in den letzten Jahrzehnten der weißen Menschheit unter sekundären Beruhigungen eingeschlummert ist.“ (*Bauhütte*, VIII.) Er will dem irreführten metaphysischen Triebe auf zwei Linien entgegenkommen: in den historisierenden Werken sucht er die weltanschaulichen Elemente der deutschen Vergangenheit in „Gefühls- und Erlebnisnähe“ zu bringen, in den modernen Werken stellt er die Probleme unserer Tage dar.

Die Helden seiner ersten Werke sind: Giordano Bruno, der italienische Mönch, und Baruch de Spinoza, der jüdische Brillenschleifer und Philosoph. Man muß annehmen, daß Kolbenheyer erst später auf den Gedanken gekommen sei, daß es möglich wäre, die Entwicklung der arteigenen deutschen Metaphysik dichterisch zu gestalten. So wurde seine Aufmerksamkeit auf Theophrastus Paracelsus, den berühmten Arzt des Reformationszeitalters gelenkt, den er für die hervorragendste Gestalt der historisierenden Romanreihe hält, wie es aus den Schlußworten der Paracelsus-Trilogie „Ecce ingenium teutonicum“ zu ersehen ist.

Nur sprachtechnischen Gründen ist es zu verdanken, daß der Roman *Meister Joachim Pausewang* (1910.) vor dem ersten Paracelsusbuch erschienen ist. Nach Abschluß der *Paracelsus-Trilogie* hat Kolbenheyer das *Giordano Bruno*-Drama umgearbeitet, um dieses Thema, das ihn „seit 25 Jahren“ begleitete, in befriedigender Weise los zu werden. 1934. erschien von ihm das Drama vom Reich der Deutschen *Gregor und Heinrich* und 1938 sein bisher letzter historisierender Roman, *Das gottgelobte Herz*.

Die Reihe der modernen Werke scheint nicht mehr so planmäßig aufgebaut zu sein. Nach dem *Montsalvasch*, worin er mit dem Individualismus abrechnet, müssen ungefähr 15 Jahre verstreichen bis der zweite größere moderne Roman *Das Lächeln der Penaten* erscheint. Nach dem Künstler kommen der Philosoph, der Bildungsphilister, der Erfinder, der Architekt, als die Helden unserer Tage an die Reihe in *Begegnung in dem Riesengebirge*, in *Reps*, *Die Persönlichkeit*, in den kleineren Erzählungen und in den Dramen *Die Brücke*, *Jagt ihn*, *ein Mensch* und *Das Gesetz in dir*.

Die Perlen seiner Gedankenlyrik haben auch ihren Weg zu den Lesern gefunden. In kleineren Schriften beschäftigt sich mit allen Problemen des deutschen Lebens.

Der Verfasser glaubt die Gesichtspunkte seiner Erörterungen im Sinne Kolbenheyers gewählt zu haben, wenn er: die Familie, das Volk, die ringenden Einzelnen und das Ziel dieser Individuen im Spiegel des Schaffens Kolbenheyers beobachten will.

Die Familie.

Die Familie ist an die Stelle des Hordenlebens getreten, als dies die Erhaltung und Weiterpflanzung des höher differenzierten menschlichen Plasma nicht mehr zu sichern vermochte. Nur innerhalb des Familienlebens ist die, dem in Typen differenzierten Plasma entsprechende typisch -elektive Zeugung möglich. „In Ehe und Familie ist also eine biologische Reaktionsform des menschlichen Plasma geänderten inneren und äußeren Verhältnissen gegenüber zu erblicken“. (*Bauhütte*, S. 378.) Da die Individuen in die überindividuelle Funktionseinheit der Familie hineingeboren werden, ist die Schilderung der

Familie der Helden bei Kolbenheyer von besonderer Wichtigkeit.

In den historisierenden Werken handelt es sich jedoch, mit Ausnahme des *Jakob Böhme*-Romans, dessen Held aber immer im Hintergrund gehalten wird, um unverheiratete Männer. Diese Helden sind nämlich „Schwellenmenschen“, die den Übergang der ganzen weißen Menschheit, bzw. des Volkes in eine neue biologische Lage in sich verwirklichen, und dabei ihren anpassungsfähigen Plasmabestand verbraucht haben. Das Verständnis der Helden ist allerdings nur auf Grund ihrer Familiengeschichte möglich.

Im *Giordano Bruno*-Drama erfahren wir ganz kurz daß der Held eine deutsche Mutter hatte und daß sein Vater Soldat gewesen ist. Das Klosterleben, und die adelige italienische Familie werden dagegen eingehend analysiert. In *Amor Dei* wird die jüdische Familie dargestellt, wo sich alles um das Geschäft und um die Synagoge dreht. Da darf auch die Künstlerfamilie Rembrandts nicht vergessen werden. Die echte deutsche Bauern-Familie lernen wir im „*Paracelsus*“ kennen, so wie die Handwerker- und Kaufmannsfamilie im *Meister Joachim Pausewang* und im Roman, „*Das gottgelobte Herz*“.

In den modernen Werken stellt der Dichter die kleinen Leute unserer Zeit, sowie die Familie des Künstlers, des Erfinders und des Gelehrten vor unsere Augen.

Der Gegensatz der Generationen führt manchmal zu tragischen Ereignissen, aber dies fördert immer die Entwicklung des Helden. Ein musterhaftes Vater-Sohn Verhältnis sehen wir im *Paracelsus*. Im *Gottgelobten Herz* sieht man schon das Problem der Geschlechter, das erst in den modernen Werken deutlich ausgesprochen wird. Die Frau spielt im Leben all dieser Helden eine außerordentlich große Rolle.

Das Volk.

Das Volk ist eine über der Familie stehende Funktionseinheit, die sich im Laufe der plasmatischen Etnwicklung herausgebildet hat. In der Anpassung des Plasma hat jedes Volk seine eigene Funktion.

Das Volk hat auch ein biologisches Alter, das von der Zu-

sammensetzung seines Plasmabestandes abhängig ist. Das deutsche Volk erlebt seit der deutschen Mystik seine Jugendperiode. Dieses Volk steht im Mittelpunkt von Kolbenheyers Betrachtungen. Leitmotiv ist in dieser Hinsicht: der Gegensatz zwischen den Mittelmeervölkern und dem Deutschtum, was nichts anderes ist, als der Zusammenstoß der Tradition mit dem neuen Geist.

Giordano Bruno mußte sich gegen die Regeln und die toten Dogmen auflehnen, weil das deutsche Blut seiner Mutter ihn dahin drängte. In *Amor dei* erkennen wir das jüdische Volk, das unfähig ist „sein Reich zu gründen“.

Von nun an wendet sich Kolbenheyer zu seinem eigenen Volke, dessen Herzschlag auch er in den Adern spürt. Vielleicht etwas romantisch, aber immer offenherzig schildert er sein geliebtes Volk, das von jugendlicher Kraft erfüllt steigen und fallen muß, wie Ebbe und Flut. In Paracelsus ist der Geist von Luther und Zwingli wach geworden. Für Rom bedeutet dieser Geist eine ewige Drohung. Von dem Willen nach Freiheit und von der Sehnsucht nach dem Reich der Deutschen sind Meister Eckhart und Kaiser Heinrich erfüllt.

Dieses Volk kann auch in unseren Tagen keine Ruhe finden. Kampf gegen den Kapitalismus, Kampf um das tägliche Brot, Kampf um die Schaffensmöglichkeit, Kampf um das Erleben seiner Selbst kennzeichnen die Helden der modernen Werke.

So sieht man in den historisierenden Werken das Volk als geschlossene biologische Einheit, in den modernen Werken das, in Klassen differenzierte Volk in seinem biologisch bestimmten Kampfe.

Der Ringende.

Bahnbrechende Persönlichkeiten orientieren das Volk im biologisch—kosmischen Wechsel des Lebens. Diese Persönlichkeiten sind die „Schwellenmenschen“, die ihre neuen Ideen dem Volke übermitteln. Jede neue Idee entwickelt sich über drei Stufen: 1. Durchbruch der Idee, 2. Mittlertum der Idee, 3. Opfer der Individualität für die Idee. Die große Persönlichkeit verwirklicht in sich die Sehnsucht von Generationen, sie

ist unbedingt, darum kann auch ihre Leistung nicht individuell genannt werden.

Das Bewußtsein der Berufung, das Gefühl der Verantwortung und die Einsamkeit kennzeichnen diese Vorkämpfer.

Die Helden der historisierenden Werke sind meistens Philosophen, die sich nach der Erkenntnis Gottes sehnen.

Giordano Bruno kann sich in die alte Ordnung nicht einfügen. Er weiß, daß die alten Lehren den neuen Menschen nicht mehr befriedigen können, und fühlt sich zur Verbreitung seiner neuen Ideen berufen. Er muß gegen eine feindliche, ihn nicht verstehende Welt den Kampf aufnehmen, muß sich letzten Endes für die Idee opfern. Seiner Persönlichkeit losgebunden, wird die reine Idee ihren Weg zu den Menschen finden.

Spinoza muß die uralte Religion der Väter ablegen, um sich der neuen Idee widmen zu können. Allein, manchmal im Krankbett arbeitet er am Werke, das neues Evangelium für die Menschheit hatte sein müssen.

Im *Jakob Böhme*-Roman gibt es keinen Kampf um die Idee. Diese Seiten enthalten die Memoiren eines stillen, contemplativen Menschen, der vom Leben nichts will, der nur seinem Enkelein den harten Weg zu kürzen sucht.

Mit den drei Stufen der Entwicklung einer neuen Idee wird im Roman vom verwickeltesten Helden Kolbenheyers ganz deutlich Rechnung getragen. Paracelsus hat sich schon als Kind das Ziel gesteckt Arzt zu werden. Ewiges Wandern und ewiger Streit für seine Ideen ist sein Leben.

Im Roman, „*Das gottgelobte Herz*“ ist Meister Eckhart der Ringende, der eine krankhafte Welt zu bessern sucht. Die kirchlichen Obrigkeiten verweigern ihm die Macht des Wortes, aber seine Idee kann nicht getötet werden, sie kommt zur Geltung in der deutschen Reformation.

Der Held des Dramas *Gregor und Heinrich* hat ein ganz anderes Ziel, er hat eine politische Berufung: er muß das Reich gründen. Dafür opfert er alles, obwohl er manchmal auch vom eigenen Volke nicht verstanden wird.

Die Glaubensprobleme treten in den modernen Werken völlig in den Hintergrund. Diese Gestalten sind im Kolbenheyerischem Sinne jenseits des Alters, wo man noch religiös sein kann. Die modernen Helden haben auch ihre metaphysi-

schen Triebe, aber sie suchen diese mit anderen Mitteln zu befriedigen. Kunst, Philosophie, Technik sind diese Ersatzmittel für Religion.

Die Philosophen Ulrich Bihander, Gregor Arthaber, Wenzel Tiegel, Iwan M. Muffoloff haben immer etwas in sich, das sie daran hindert, wirkliche Wegweiser für Generationen sein zu können. Reps, die Persönlichkeit ist unter ihnen eine ganz lebensvolle Gestalt. Der richtige Bauhüttenmensch ist Eduard Bruckmeier, der Held des Romans *Das Lächeln der Penaten*.

Wengert, der Erfinder hat umsonst gearbeitet. Die Menge hat ihn nicht verstanden, sie hat sogar die Erfindung vernichtet. Prof. Bödning richtet mit seiner moralischen Strenge seine ganze Familie zugrunde. Lukas Prein, der die Höllentalbrücke gebaut hat, ist keiner größeren Leistung fähig, da ihm die Frau gestorben ist.

Die modernen Helden ähneln im allgemeinen dem *Da Costa* des Spinoza-Romans: sie sind nicht ganz, sie sind keine „Vollnaturen“.

Das Ziel.

Kolbenheyer lehnt den Idealismus, den Rationalismus samt ihren Erben ab. Diese leiden alle an der gemeinsamen Krankheit, daß sie das Bewußtsein, als etwas Urgegebenes vorausgesetzt haben. Kolbenheyer meint, daß das Bewußtsein erst im Laufe der Differenzierung des Plasma entstanden ist, als die reflektorische Anpassung das Bestehen des Plasma nicht mehr zu sichern vermochte. Die Hypostase des Bewußtseins führt unbedingt zu irgendeiner Art von Monismus. Dieser kann entweder metaphysisch oder erkenntnis-kritisch gerichtet sein. Zur ersten Richtung, die den *Gottcreator* hypostasiert, gehört der mediterrane und der jüdische Gottesbegriff; zur zweiten Gruppe, wo der *Ich-Gott* hypostasiert wird, gehört die deutsche Mystik. Die erste Gruppe stellt immer ein System auf, die zweite weist nur eine Richtung, wie es auch Kolbenheyer im Bauhüttenbuch macht. Trotz dieser Abgrenzung Kolbenheyers, ist die Verwandtschaft des Kolbenheyerischen Plasma und der Individuationen mit der Substanz und dem Modus bei Spinoza nicht zu leugnen.

Spinoza kommt nach langen Kämpfen zu seiner *deus*

sive natura Vorstellung an, und stellt fest, daß die einzigmögliche Beziehung zwischen Gott und dem Menschen die *amor intellectualis dei* ist.

Giordano Bruno, der schon zur zweiten Gruppe gezählt werden kann, sieht in der Welt einen ewigen Kreislauf. Alles kommt von Gott, der göttliche Funken steckt in jedem Wesen und dieser Funken trachtet fortwährend zu seinem Schöpfer.

In *Meister Joachim Pausewang* ist das Wachsen das Wesen des Lebens und der Gott ist alles, er ist das Universum.

Mit Hilfe der Naturwissenschaft will Paracelsus seinen Gott erkennen. In der Schöpfung ist Gott an jedem Wesen, also auch an mir teilhaftig geworden. So sind wir alle an Gott teilhaftig. Eben darum, weil der *Gott creator* in den Wesen zu *creatum* geworden ist, besitzt das *creatum* die Fähigkeit, Gott zu erkennen.

Nach Meister Eckharts Auffassung lebt der göttliche Funken in jedem Geschöpf und dieser Funken ermöglicht ihm die wahre Erkenntnis Gottes, das heißt, dem Gotte die Erkenntnis seiner Selbst. Denn es ist sicher: „Daß Gottes Erkenntnis eins ist, und das ich eins bin mit dem lichten Gotte“. (S. 420.).

Das Ziel der modernen Helden hat mit Gott und Religion nichts zu tun. Die Erfindungen, die Kunst, die gottlose Philosophie sind an die Stelle der Religion getreten, was aber doch keinen Abbruch mit den historisierenden Werken bedeutet, da Kunst und Religion nach Kolbenheyers Auffassung, demselben metaphysischen Triebe entstammen.

Das *Drama vom Reich der Deutschen* ist als eine frühe Erscheinung dieser Entwicklung anzusehen. Der Held hat ein politisches Lebensziel.

Der Held des *Montsalvasch* protestiert geradezu gegen einen Gottesglauben, der nur ein Schlupfwinkel für die Feigen ist. Die Philosophie gibt ihm eine Abhilfe in der Stillung seiner metaphysischen Triebe. Auch die Philosophie ist vielleicht nur eine Etappe auf dem Wege, der zum „erkennenden Fühlen“ führt. Ziel des Lebens ist demnach: „Über die Person zur Persönlichkeit, über das selbstbewußte Ich zur selbstfühlenden Sehnsucht zu gelangen, gleichgültig auf welchem Wege.“ (S. 256.)

In Lukas Prein (*Die Brücke*) lebt noch ein Unsterblichkeitsglauben, der aber auf keiner, religiösen Übersetzung begründet ist. Die Brücke ist fertig, seine Sendung ist erfüllt. Ebenso unabhängig von allem religiösen Glauben sind: der Erfinder in *Jagt ihn, ein Mensch*, Prof. Böttling in *Das Gesetz in dir*, und auch *Reps*, der Kulturphilister. Eduard Bruckmeier, der Komponist, kann Beethoven für seinen Gottesglauben nur beneiden, aber er selbst ist nicht mehr des Glaubens fähig. Religion und Kunst stellt er, ebenso wie Paracelsus, gleich.

Die Philosophie war das höchste Ziel Gregor Arthabers, und die Religion als Ausweg aus dem selbstzersetzenden Grübeln wird von ihm für unmöglich gehalten.

Eine viel vertrautere Welt tut sich uns auf, wenn wir Novellen des Bändchens *Weihnachtsgeschichten* lesen. Christentum und neue Lehre sind da nicht zu unterschieden, sie klingen sogar in eine leise Harmonie zusammen.

Kolbenheyer lehnt also jede Dogmenreligion ab, und wendet sich mit ganzem Herzen zu seinem neuen Ideal. Aber die Tatsache, daß er sich trotzdem soviel mit religiösen Problemen beschäftigt, läßt uns annehmen, daß er selbst auch nur ein moderner Paracelsus ist, der Naturwissenschaft, Kunst und Religion in eine Art von Pantheismus zusammengeschmelzt hat, obwohl er lebenslang Katholik geblieben ist.

Schlußworte.

Auf Grund der vorhergehenden Erörterungen können wir feststellen daß Kolbenheyer, als Philosoph, abgesehen von seinen Romanhelden, mit Kant, Nietzsche, Fichte, Schelling, (Fr. Koch) wie auch mit Bergson, Spranger und den Philosophen des Evolutionismus im allgemeinen in engerem Zusammenhang steht.

Als Dichter sind ihm all die verwandt, die sich jemals über den Alltag hinaus mit größeren Problemen beschäftigt haben. So von den modernen deutschen Dichtern in erster Linie Hermann Stehr und außerdem P. Ernst, R. M. Rilke, P. Rosegger, W. Schäffer, R. H. Bartsch.

Sein Ziel war die Darstellung der Entwicklung des deutschen metaphysischen Geistes, seine Muse war aber das weder art- noch religionsgebundene *Ewig Menschliche*.